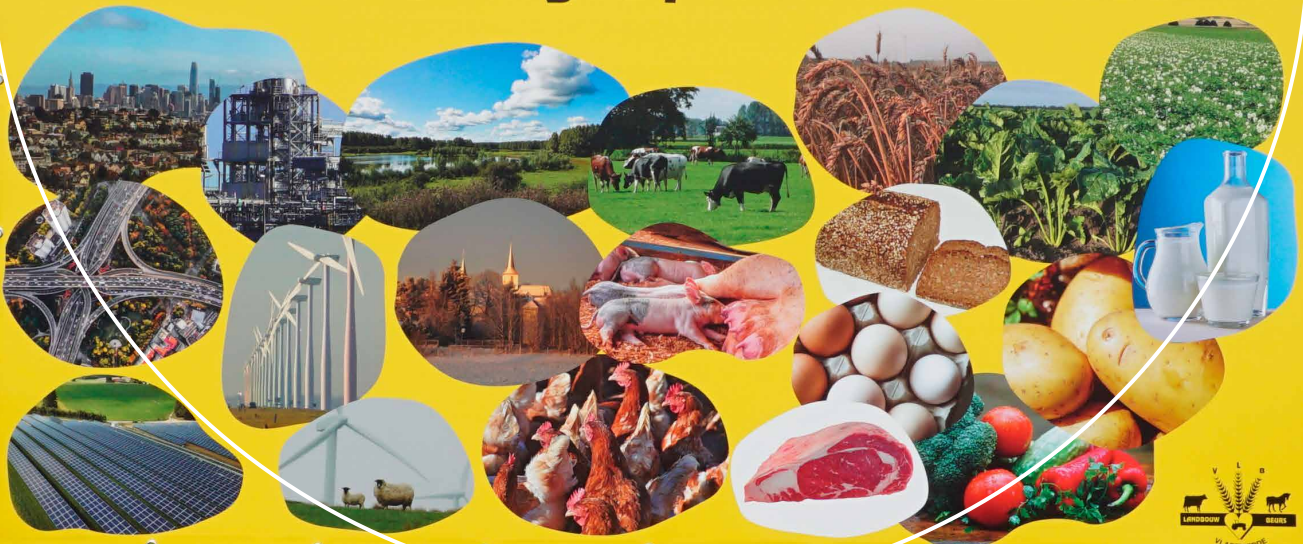

**Met gezond (boeren)verstand,
blik op een realistische toekomst
voor boer, burger, platteland en stad**

Waardering van Natuurinclusieve Landbouw door ketenpartijen en banken

Een discoursanalyse

Judith Westerink, Josine Donders, Zoe van Eldik, Carolien de Lauwere, Meike Josemans en
Marijke Dijkshoorn-Dekker

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Waardering van Natuurinclusieve Landbouw door ketenpartijen en banken

Een discoursanalyse

Judith Westerink¹, Josine Donders¹, Zoe van Eldik¹, Carolien de Lauwere², Meike Josemans¹ en Marijke Dijkshoorn-Dekker²

1 Wageningen Environmental Research

2 Wageningen Economic Research

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Environmental Research en gesubsidieerd door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoekthema 'A5 Biodiversiteit in de kringlooplandbouw' (projectnummer BO-43-104-017).

Wageningen Environmental Research
Wageningen, juli 2023

Gereviewd door:

Roel During, senior onderzoeker (Wageningen Environmental Research)

Akkoord voor publicatie:

Joke de Jong, teamleider van Biodiversiteit en Beleid

Rapport 3273

ISSN 1566-7197

ISBN 978-94-6447-746-7

Judith Westerink, Josine Donders, Zoe van Eldik, Carolien de Lauwere, Meike Josemans, Marijke Dijkshoorn-Dekker, 2023. *Waardering van Natuurinclusieve Landbouw door ketenpartijen en banken; Een discoursanalyse*. Wageningen, Wageningen Environmental Research, Rapport 3273. 60 blz.; 8 fig.; 1 tab.; 19 ref.

Ketenpartijen en banken hebben contact met boeren onder meer door middel van nieuwsbrieven en brochures. Dit onderzoek gaat na welke boodschappen ketenpartijen en banken uitdragen over de toekomst van de landbouw en in hoeverre deze samengaan met de door het Ministerie van LNV gewenste transitie richting natuurinclusieve landbouw.

One of the ways in which chain parties and banks are in contact with farmers is through newsletters and brochures. This study investigates which messages chain parties and Banks communicate about the future of agriculture, and the extent to which these correspond with the transition towards nature inclusive farming that is envisioned by the Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality.

Trefwoorden: natuurinclusieve landbouw, erfbetreders, toekomst, transitie, communicatie, gedrag, sturing, landbouwbeurzen

Dit rapport is gratis te downloaden van <https://doi.org/10.18174/632913> of op www.wur.nl/environmental-research (ga naar 'Wageningen Environmental Research' in de grijze balk onderaan). Wageningen Environmental Research verstrekt *geen* gedrukte exemplaren van rapporten.

© 2023 Wageningen Environmental Research (instituut binnen de rechtspersoon Stichting Wageningen Research), Postbus 47, 6700 AA Wageningen, T 0317 48 07 00, www.wur.nl/environmental-research. Wageningen Environmental Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Wageningen Environmental Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Environmental Research werkt sinds 2003 met een ISO 9001 gecertificeerd kwaliteitsmanagementsysteem.

In 2006 heeft Wageningen Environmental Research een milieuzorgsysteem geïmplementeerd, gecertificeerd volgens de norm ISO 14001.

Wageningen Environmental Research geeft via ISO 26000 invulling aan haar maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Wageningen Environmental Research Rapport 3273 | ISSN 1566-7197

Foto omslag: Zoë van Eldik

Inhoud

Verantwoording	5
Samenvatting	7
1 Inleiding	9
1.1 Aanleiding	9
1.2 Onderzoeksvraag en afbakening	9
1.3 Leeswijzer	10
2 Theoretisch kader	11
2.1 Natuurinclusieve landbouw	11
2.2 Gedrag en sturing	11
2.3 Kritische discoursanalyse	12
3 Methode	14
3.1 Toepassing van de kritische discoursanalyse	14
3.2 Aanpak verzamelen bronnen	15
3.3 Coderen	16
3.4 Analyse	17
3.5 Workshop	18
4 Resultaten discoursanalyse	19
4.1 Inleiding	19
4.2 Hoogproductief en innovatief	19
4.3 Maatschappijbewust	20
4.4 Kringlooplandbouw en de circulaire economie	21
4.5 Behoudend	23
4.6 Biodiversiteit	24
4.7 Klimaat	25
4.8 Retoriek	26
4.9 Herkenbaarheid discourses op de landbouwbeurzen	27
5 Resultaten workshop	29
5.1 Herkenbaarheid en gebruik discourses volgens de deelnemers	29
5.2 Reflectie van deelnemers op de discourses in relatie tot natuurinclusieve beleidsambitie van LNV	30
5.3 Reflectie van deelnemers op natuurinclusief en biodiversiteit	30
5.4 Wat helpt ketenpartijen volgens de deelnemers om NIL te stimuleren?	31
5.5 Wat kan LNV volgens de deelnemers doen om het voor ketenpartijen makkelijker te maken om mee te gaan in de transitie richting NIL?	31
6 Discussie	33
6.1 Reflectie op de methode	33
6.2 Reflectie op de resultaten	33
6.3 Beleidsreflectie: sluiten de discourses aan op het beleidsdiscours?	35
7 Conclusies	37
Literatuur	40
Bijlage 1 Verslagen beursbezoeken	42
Bijlage 2 Coderingsschema	57

Verantwoording

Rapport: 3273

Projectnummer: 5200047336

Met dank aan Caroline van Oostveen voor het inventariseren van relevante ketenpartijen en banken en voor de algemene projectondersteuning. En dank aan MSc-studenten Laura van der Doorn en Marousha van Well voor hun deelname aan de beursbezoeken en projectbijeenkomsten.

Wageningen Environmental Research (WENR) hecht grote waarde aan de kwaliteit van zijn eindproducten. Een review van de rapporten op wetenschappelijke kwaliteit door een referent maakt standaard onderdeel uit van ons kwaliteitsbeleid.

Akkoord referent die het rapport heeft beoordeeld,

functie: Senior onderzoeker WENR

naam: Roel During

datum: 15 juni 2023

Akkoord teamleider voor de inhoud,

naam: Joke de Jong

datum: 20 juni 2023

Samenvatting

Probleemstelling

Natuurinclusieve landbouw maakt een belangrijk onderdeel uit van de beleidsambities omtrent de toekomst van de Nederlandse landbouw. Uitgangspunt van dit onderzoek is dat ketenpartijen en banken een zekere mate van invloed hebben op de keuzes van boeren als het gaat om hun bedrijfsontwikkeling. Daarom is het interessant om te onderzoeken met welke boodschappen boeren door diverse ketenpartijen en banken worden aangesproken en in hoeverre deze boodschappen overeenkomen met de door het Ministerie van LNV gewenste beweging richting natuurinclusieve landbouw.

Methoden

Op grond van 'naturally occurring data', zoals publiek toegankelijke nieuwsbrieven en folders, is een kritische discoursanalyse uitgevoerd. Hierbij is door middel van codering gelet op hoe diverse ketenpartijen en banken communiceren over wat zij beschouwen als goede landbouw, belangrijke waarden, toekomstperspectieven voor de landbouw, een gepaste rol van de overheid en kenmerken van natuurinclusieve landbouw. Alle gecodeerde begrippen zijn op basis van overeenkomstigheden geclusterd tot zes verhaallijnen. Deze verhaallijnen zijn vervolgens aan zeven vertegenwoordigers van ketenpartijen voorgelegd in een workshop. Alle ketenpartijen en banken zijn tijdens dit proces geanonimiseerd.

Resultaten

Op basis van de discoursanalyse zijn zes verhaallijnen geconstrueerd. In de praktijk worden de verhaallijnen niet exclusief gebruikt. Ketenpartijen en banken kunnen hun communicatie aanpassen voor een specifieke doelgroep en combineren vaak verhaallijnen.

1. Hoogproductief en innovatief

Ketenpartijen en banken die redeneren vanuit het discours hoogproductief en innovatief spreken boeren aan met producten en diensten ten behoeve van het verhogen van hun opbrengstefficiëntie. Ketenpartijen en banken helpen boeren met het bereiken van topprestaties op wereldniveau. Ook helpen zij boeren te innoveren en daardoor met de tijd mee te gaan. Overheden kunnen sturen op doelen om meer innovatie uit te lokken, maar houden zich verder op de achtergrond.

2. Maatschappijbewust

Boeren worden in dit discours aangesproken met een reflectie over het 'maatschappelijk sentiment.' Er wordt veel opgemerkt over de kloof tussen stad en platteland. Een enkeling zet zijn hakken in het zand en stelt zich defensief op. De meerderheid van ketenpartijen en banken wil echter meedenken in bewegingsmogelijkheden en oplossingen voor o.a. stikstof- en meststofproblemen. Van overheden wordt een eenduidig, voorspelbaar, coherent, eerlijk en langetermijnbeleid gevraagd.

3. Kringlooplandbouw en circulaire economie

De termen kringloopbouwlandbouw en circulaire economie worden gezien als belangrijke beleidsambities. Ketenpartijen en banken willen hierop voorsorteren door boeren te helpen met het behalen van hun optimale grondstof- en nutriëntenefficiëntie. Deze ketenpartijen en banken richten zich vooral op de lokale en regionale markt. Overheden wordt gevraagd om het verwaarden van reststromen te vergemakkelijken.

4. Behoudend

Het behouden van een stabiele opbrengst en de continuïteit van het boerenbedrijf zijn belangrijk normen die door ketenpartijen en banken worden gebruikt om boeren aan te spreken. Zonder deze normen kan volgens hen niet worden voldaan aan belangrijke waarden zoals voedselveiligheid en de betaalbaarheid van voedsel. Ervaring is de betrouwbaarste kennis en wordt vooral van generatie op generatie doorgegeven. Ketenpartijen en banken die dit discours gebruiken, stellen zich enigszins sceptisch en vooral afwachtend op ten aanzien van overheidsplannen.

---

5. Biodiversiteit

Biodiversiteit wordt in dit discours benoemd als nuttig en waardevol onderdeel van een duurzaam landbouwsysteem. Dat begint bij een gezonde bodem en zo min mogelijk gebruik van chemische middelen. Het stimuleren van biodiversiteit kan voor boeren best spannend zijn. Daarom laten ketenpartijen en banken boeren en ervaringsdeskundigen aan het woord die vertellen over hun positieve belevingen. Overheden hebben in dit discours onder meer een stimulerende rol door vergoedingen te bieden voor agrarisch natuurbeheer.

6. Klimaat

De beleidsambities 'klimaatneutraal' en 'fossielvrij' worden door ketenpartijen en banken aangegrepen om diverse klimaat-mitigerende en adaptieve producten en diensten aan te prijzen. Veruit de populairste klimaatmaatregel voor boeren is het opwekken, leveren en gebruiken van hernieuwbare energie. Om te voorkomen dat klimaatproblemen zich verplaatsen, kunnen overheden strengere duurzaamheidseisen stellen aan o.a. import uit het buitenland.

Naast de verhaallijnen zijn er ook enkele retorische argumenten onderscheiden. Deze komen in alle discourses voor. Met het gebruik van retorische argumenten zetten ketenpartijen en banken hun standpunten kracht bij. Er worden op deze manier diverse claims gedaan op basis van deskundigheid, loyaliteit, netwerk, kwaliteitscontrole, marktmacht en machteloosheid.

Mate van sturing door ketenpartijen en banken

Het is niet mogelijk om aan de hand van de resultaten vast te stellen welke uitwerking de communicatie-uitingen van ketenpartijen en banken hebben op de daadwerkelijke praktische toepassing van hetgeen is gecommuniceerd. Wel kan worden vastgesteld dat de discourses hoogproductief & innovatief en behoudend het meest worden gebruikt. Dit zijn de discourses met de minste aansluiting op natuurinclusieve landbouw. Het discours biodiversiteit sluit het meest aan bij natuurinclusieve landbouw. Tijdens de workshop gaven ketenpartijen aan net zoals boeren op zoek te zijn naar een duidelijk beleidsperspectief. Omdat er meerdere ontwikkelroutes zijn, worden meerdere discourses uitgedragen. Reden waarom er nog weinig wordt gecommuniceerd vanuit het discours biodiversiteit is dat kennis over biodiversiteit en natuurinclusieve maatregelen bij ketenpartijen en banken vaak ontbreekt. Ketenpartijen en banken wordt daarom aangeraden zich meer te verdiepen in biodiversiteit en de voordelen van natuurinclusieve landbouw.

Handelingsperspectief

Ketenpartijen en banken zijn in overeenstemming over de volgende behoefte omtrent beleid:

1. *Geef duidelijk perspectief: ook voor ketenpartijen en banken*

Er is behoefte aan heldere en consistentste duurzaamheidsdoelen. Ketenpartijen en banken willen weten wat er op korte en lange termijn van ze wordt verwacht en wat ze kunnen doen. Wij adviseren LNV om in gesprek te gaan met ketenpartijen en banken over het perspectief voor banken en bedrijven in de keten.

2. *Zet in op het verspreiden van kennis over biodiversiteit en de veelzijdige voordelen van natuurinclusieve landbouw*

Ketenpartijen en banken beseffen nog niet allemaal wat de oorzaken zijn van biodiversiteitsverlies en wat zij kunnen doen om dit verlies tegen te gaan. Het concept natuurinclusieve landbouw is vaak nog een vaag begrip. Het kan helpen om de veelzijdige voordelen van natuurinclusieve landbouw ten aanzien van klimaat, milieu en biodiversiteit te benoemen.

3. *Zorg voor gelijk speelveld*

Een gelijk speelveld binnen Europa met betrekking tot eisen aan de landbouw op het gebied van milieu en biodiversiteit ondersteunt ketenpartijen en boeren in hun concurrentiepositie en maakt het voor ketenpartijen relevanter om te investeren in natuurinclusieve landbouw.

4. *Zoek de samenwerking op*

Het is belangrijk om open te blijven staan voor gesprek en samenwerking met ketenpartijen en banken. Duurzame koplopers zijn nodig om anderen te overtuigen. Tegelijkertijd kunnen bedrijven een andere toekomstvisie hebben dan LNV. Voor een doeltreffende samenwerking is het aan te bevelen het type gesprek en de samenwerking af te laten hangen van de mate waarin doelen en belangen van LNV en ketenpartijen overeenkomen.

5. *Spreek de taal*

Om een boodschap doelmatig over te brengen, is het van belang concepten te gebruiken die bepaalde doelgroepen weten aan te spreken. De zes verhaallijnen bieden inspiratie om met verschillende ketenpartijen en banken in gesprek te kunnen gaan.

---

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In de strategische agenda van LNV is een stevige doelstelling voor natuurinclusieve landbouw opgenomen: 50% areaal natuurinclusieve landbouw van minimaal niveau 2 in 2030¹ (zie Paragraaf 2.1 voor een uitleg hierover). Om dit te bereiken, is het nodig dat een grote groep boeren bereid is om stappen te zetten richting natuurinclusieve landbouw. Om effectief een transitie richting natuurinclusieve landbouw te ondersteunen, is inzicht nodig in de manieren waarop boeren keuzes maken. Deze keuzes worden niet alleen bepaald door wat boeren zelf willen en kunnen. Anderen kunnen ook invloed hebben op overwegingen en keuzes van boeren. Dit onderzoek richt zich op de invloed van ketenpartijen en banken. Ketenpartijen, zoals leveranciers van veevoer of gewasbeschermingsmiddelen, of verwerkende bedrijven die de producten van de boer afnemen, hebben frequent contact met boeren. Hetzelfde geldt voor banken. Vaak gaat het om een jarenlange vertrouwensband, soms met specifieke personen. Boeren krijgen advies van deze partijen. Er is sprake van zakelijke relaties en tot op zekere hoogte wederzijdse economische afhankelijkheid. Waarschijnlijk hebben deze partijen een commercieel belang bij keuzes van boeren ten aanzien van natuurinclusieve landbouw. Het is daarom te verwachten dat deze partijen invloed hebben op keuzes van boeren ten aanzien van natuurinclusieve landbouw.

1.2 Onderzoeksvraag en afbakening

Het valt niet mee om de invloed van ketenpartijen en banken op keuzes van boeren te onderzoeken. In de regel zijn onderzoekers immers niet bij de momenten dat de invloed plaatsvindt. Boeren, ketenpartijen en banken simpelweg vragen naar de invloed zal waarschijnlijk geen betrouwbare informatie opleveren (Westerink et al., 2018). In beide gevallen bestaat bovendien het risico dat onderzoekers door hun aanwezigheid en vraagstelling de uitkomsten beïnvloeden. In dit onderzoek is daarom gekozen voor het bestuderen van 'naturally occurring data' in de vorm van bestaande communicatie-uitingen van ketenpartijen en banken gericht op boeren, zoals (online) nieuwsbrieven en folders. In Hoofdstuk 3 wordt dit verder uitgewerkt.

De vraag naar de invloed van ketenpartijen en banken hebben we verder afgebakend naar de toekomstbeelden die deze partijen communiceren richting boeren. De vraag gaat dus niet over hoe ketenpartijen en banken boeren beïnvloeden, maar wel over welke informatie ze gebruiken om boeren te beïnvloeden.

De onderzoeksvragen zijn:

1. *Welke verhalen over de gewenste toekomst van de Nederlandse landbouw vertellen ketenpartijen en banken aan boeren?*
2. *In hoeverre sturen ketenpartijen en banken 'mee' in de door de overheid gewenste transitie naar natuurinclusieve landbouw?*

Vertrekpunt voor dit onderzoek is de veronderstelling dat de verhalen die ketenpartijen en banken aan boeren vertellen over de gewenste toekomst van de Nederlandse landbouw invloed hebben op de keuzes van deze boeren. Of deze verhalen zich ook daadwerkelijk vertalen in de vorm van sturing, zoals betalingen, kortingen, voorwaarden of bepaalde vormen van advies, is niet onderzocht. Ook is niet onderzocht of en hoe deze beïnvloeding plaatsvindt.

---

¹ Bijlage 2 ('hoofdpunten LNV-visie verder geconcretiseerd') bij de brief van Minister Schouten van LNV aan de Tweede Kamer van 1 juni 2021 (DGA-PRV / 21056994): <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2021/06/01/kamerbrief-tweede-resultatenoverzicht-realisatieplan-visie-waardevol-en-verbonden>

Ook andere partijen dan ketenpartijen en banken kunnen invloed hebben op de keuzes van boeren ten aanzien van natuurinclusieve landbouw, zoals loonwerkers, adviseurs, dierenartsen, familie en onderwijsinstellingen. Deze zijn voornamelijk om praktische redenen van uitvoerbaarheid van het onderzoek buiten beschouwing gelaten. Voor verschillende groepen zijn immers ook vaak andere onderzoeksmethoden nodig, omdat ze op een andere wijze contact hebben met boeren. We hebben voor ketenpartijen en banken gekozen als afbakening, omdat deze vaak genoemd worden als invloedrijk en omdat de opdrachtgevers bij LNV prioriteit gaven aan deze groepen.

1.3 Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk wordt het concept natuurinclusieve landbouw toegelicht en wordt bestaande literatuur over gedrag van boeren met betrekking tot natuurinclusieve landbouw en biodiversiteit kort samengevat. In Hoofdstuk 3 beschrijven we onze methode: de benadering van de discoursanalyse, de manier waarop we bronnen hebben verzameld, de methode van coderen en analyseren en de reden waarom we een workshop hebben georganiseerd met ketenpartijen en banken. Hoofdstuk 4 beschrijft de resultaten in de vorm van zes door ons geïdentificeerde discourses over de toekomst van de landbouw. Ook wordt beschreven welke machtsargumenten ketenpartijen en banken gebruiken om hun beweringen kracht bij te zetten. In Hoofdstuk 5 bediscussiëren we onze methode en uitkomsten en reflecteren we op de vraag in hoeverre het beleid ten aanzien van natuurinclusieve landbouw in dezelfde richting stuurde als de ketenpartijen en banken. Hoofdstuk 6 bevat de conclusies van het onderzoek.

---

2 Theoretisch kader

In dit hoofdstuk worden de concepten en theorieën die als uitgangspunt voor dit onderzoek zijn gebruikt, uiteengezet. Allereerst zal invulling worden gegeven aan het concept natuurinclusieve landbouw. Daarna zullen enkele uitgangspunten rondom gedrag en sturing worden onderbouwd. Als laatste wordt een korte samenvatting gegeven over kritische discoursanalyse: de theoretische basis voor de gebruikte methode.

2.1 Natuurinclusieve landbouw

Natuurinclusieve landbouw werd als concept geïntroduceerd door het Ministerie van LNV in de Rijksnatuurvisie 'Natuurlijk verder' (2014). Het benadrukte landbouw en natuur als 'vanzelfsprekende partners'. Erisman et al. (2017) definieerden natuurinclusieve landbouw als volgt:

Natuurinclusieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw en onderdeel van een veerkrachtig eco-en voedselsysteem. Deze maakt optimaal gebruik van de natuurlijke omgeving en integreert die in de bedrijfsvoering. Daarnaast draagt natuurinclusieve landbouw actief bij aan de kwaliteit van diezelfde natuurlijke omgeving. Natuurinclusieve landbouw produceert voedsel binnen de grenzen van natuur, milieu en leefomgeving, met een positief effect op de biodiversiteit.

Volgens Van Doorn et al. (2016) combineert natuurinclusieve landbouw zorgen voor natuur (*verrijken*, bijvoorbeeld weidevogelbeheer), gebruiken van natuur in de bedrijfsvoering (*benutten*, bijvoorbeeld functionele agrobiodiversiteit) en het vermijden van negatieve invloed op natuur (*sparen*, bijvoorbeeld door het verlagen van emissies) (zie ook Smits et al., 2020). Erisman et al. (2017) onderscheiden drie niveaus van natuurinclusieve landbouw, die alle verdergaan dan de 'goede landbouwpraktijk'. Het eerste niveau betreft vormen van agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Het tweede niveau voegt daar verbeteren van de functionele biodiversiteit aan toe, evenals het verbeteren van de bodem en kringlopen op het bedrijf. Het derde niveau betreft een vergaande vorm van integratie van landbouw en natuur op een volledig grondgebonden, adaptief bedrijf.

Natuurinclusieve landbouw was niet bedoeld als een nieuwe niche, maar als een ontwikkelingsrichting voor de landbouw als geheel. De vaagheid van het begrip was in de fase na de introductie behulpzaam om de discussie op gang te brengen en veel mensen eraan te verbinden. Inmiddels groeit de behoefte aan het verder afbakenen en definiëren van het concept, onder meer om natuurinclusieve bedrijven te kunnen belonen.

2.2 Gedrag en sturing

Keuzes van boeren ten aanzien van natuurinclusieve landbouw zijn lang niet alleen economisch gemotiveerd. In de literatuur zijn diverse factoren beschreven die een rol spelen bij dergelijke keuzes (o.a. Westerink et al., 2018). Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen intrinsieke factoren die bepalen of de boer de intentie heeft om een bepaald gedrag uit te voeren – in dit geval maatregelen nemen voor natuurinclusieve landbouw – en externe factoren die bepalen of de gedragsintentie ook werkelijk gedrag kan worden (Dessart et al., 2019; De Lauwere et al., 2022). Voorbeelden van intrinsieke factoren zijn motivatie, houding en overtuigingen, waarden en normen, risicoperceptie, gevoeligheid voor sociale druk en zelfidentiteit, en voorbeelden van externe factoren zijn de fysieke en sociale omgeving waarin de boer moet opereren, de markt, de stand van kennis en technologie en wet- en regelgeving. Daarnaast spelen ook de leeftijd van boeren, hun opleiding, kennis en hun cultuur een rol. Michie et al. (2011) hebben voor keuzes rondom gezondheid het gedragsveranderingswiel of COM-B model ontwikkeld. COM staat voor de

---

gedragdeterminanten Capability, Opportunity en Motivation. Voor boeren laat zich dit vertalen in de vragen: weten boeren hoe ze moeten veranderen/hebben ze hier de kennis en de vaardigheden voor, kunnen boeren veranderen, hebben ze hier de mogelijkheid voor (hebben ze bijvoorbeeld voldoende land om natuurinclusief te gaan boeren?) en willen boeren veranderen/zijn ze hiervoor voldoende gemotiveerd? Westerink et al. (2020) hebben deze gedragdeterminanten voor boeren samengevat onder 'willen', 'kunnen' en 'steun van de omgeving'. Willen betreft allerlei factoren zoals bovengenoemd. Ze hebben te maken met de bereidheid van boeren om iets te doen. Kunnen betreft allerlei factoren die de mogelijkheden van de boer mede bepalen, zoals economische overwegingen, kennis, padafhankelijkheid en geloof in eigen kunnen. Steun van de omgeving kan betrekking hebben op normen in de vorm van ondersteunende regelgeving (of het wegnemen van belemmerende regelgeving), voorwaarden vanuit de keten, culturele normen binnen de boerengemeenschap ten aanzien van 'goede landbouw' en verwachtingen vanuit de maatschappij. Steun van de omgeving kan ook financieel zijn, bijvoorbeeld in de vorm van natuurbeheersubsidies, gereduceerde pacht, een lagere rente of een meerprijs op het product. Ook kan steun de vorm hebben van advies, betrokkenheid en waardering in bredere zin. Adviseurs kunnen bijvoorbeeld veel invloed hebben op de beslissingen die boeren nemen over natuurinclusieve landbouw. Steun van de omgeving, of het ontbreken daarvan, heeft invloed op het 'willen' en het 'kunnen' van de boer.

Om gedragsverandering mogelijk te maken, is het belangrijk dat alle gedragdeterminanten 'in orde' zijn. Om de omschakeling naar natuurinclusieve landbouw mogelijk te maken, is het dus belangrijk dat boeren gemotiveerd zijn om dit te doen, dat ze de kennis en vaardigheden hebben om dit te doen, dat ze de mogelijkheid hebben om dit te doen en dat ze voldoende steun van de omgeving hebben. Als een of meerdere gedragdeterminanten niet in orde zijn, zouden interventies om boeren te ondersteunen om te schakelen, gericht moeten zijn op deze gedragdeterminanten.

Beleid van de overheid gericht op het stimuleren van natuurinclusieve landbouw kan onderdeel uitmaken van 'steun van de omgeving' (Van Eldik et al., 2021). Veel beleid is direct gericht op het versterken van het 'willen' en/of het 'kunnen' van de boer, zoals subsidies voor stalaanpassingen en verplichte bufferstroken langs watergangen. Overheidsbeleid kan zich echter ook richten op het vergroten van steun van de omgeving, door andere partijen te stimuleren om natuurinclusieve landbouw te stimuleren of barrières weg te nemen. Denk aan steun voor de collectieven voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer of de financiering van pilots natuurinclusieve landbouw door terreinbeherende organisaties. Een ander voorbeeld is het voornemen van de minister van Landbouw om ketenpartijen en banken aan te sporen om bij te dragen aan het verdienvermogen van duurzame boeren (Kamerbrief 'Toekomst van de Landbouw' d.d. 25 november 2022).

Sturing vindt dus niet alleen plaats door de overheid. Ook private partijen, waaronder ketenpartijen en banken, houden zich bezig met sturing. Net als de overheid kunnen private partijen daarbij financiële, juridische en communicatieve instrumenten inzetten (Hood en Margetts, 2007), zoals een premium voor boeren die goed presteren op bepaalde indicatoren, contractuele afspraken en het verstrekken van informatie. Dit onderzoek heeft een focus op de sturing door ketenpartijen en banken middels hun communicatie aan boeren.

2.3 Kritische discoursanalyse

In dit onderzoek gaan we op zoek naar de inhoud van verschillende vormen van communicatie die ketenpartijen in de landbouw gebruiken, waarbij we letten op redeneringen waarmee zij hun argumenten kracht bijzetten. Dit doen we aan de hand van een kritische discoursanalyse. Vormen van discoursanalyse, gebaseerd op discoursstheorie (Foucault, 1972), behoren tot methoden van interpretatief en kwalitatief onderzoek die duiding geven aan hoe taal, beeld en lichaamshoudingen (semantiek) 'betekenis geven en realiteit vormen'. Het analyseren van discourses gaat bijvoorbeeld over de manieren waarop kennis, voorkeuren en idealen worden gedeeld en ook over hoe kritiek en onwenselijkheden worden geuit. Een kritische discoursanalyse onderscheidt vervolgens ook hoe deze manieren van communicatie een sturende of vormende werking kunnen hebben op bredere maatschappelijke kwesties (Fairclough, 2013).

De bredere maatschappelijke kwestie waar dit onderzoek de focus op legt, is de door LNV geambieerde 'transitie' richting 50% natuurinclusieve landbouw (zie de aanleiding van dit onderzoek op blz. 14). Dit impliceert een grote verandering van de huidige landbouw: 95% van de Nederlandse landbouw voldeed in 2020 nog niet aan een gewenst natuurinclusief niveau (VNBL, 2020). Het is onduidelijk of ketenpartijen en banken de ambitie van LNV delen. Mogelijk voorzien zij andere ontwikkelroutes voor de Nederlandse landbouw, of onderschrijven zij juist de huidige standaard. Het analyseren van de discoursen die door ketenpartijen en banken worden gebruikt, is een manier om een indicatie te geven welke ideeën over de toekomst van de landbouw bij ketenpartijen aanwezig zijn. Vervolgens kunnen de gecommuniceerde discoursen worden vergeleken met de door LNV gewenste transitie naar meer natuurinclusieve landbouw.

Volgens Van Mierlo et al. (2010) dragen vanuit transformatieve theorie verschillende oogpunten verschillende waardesystemen en machtsstructuren met zich mee die daarmee ook verschillende gradaties van sturing kunnen uitoefenen. Met andere woorden: niet elk discours heeft dezelfde consequenties ten aanzien van een gewenste transitie. Er zijn verschillende factoren die hierop van invloed kunnen zijn. De invloed/macht van ketenpartijen op boeren hangt bijvoorbeeld ook voor een groot deel samen met economische afhankelijkheid (bepaling prijs, lidmaatschap coöperatie, aflossing van lening etc.) en vindt tegelijkertijd plaats via discours. Partijen kunnen bijvoorbeeld speciale deskundigheid claimen op een bepaald gebied. Het is lastig om discours en economische afhankelijkheid uit elkaar te trekken, want de overtuigingskracht van de boodschap van ketenpartijen komt deels voort uit hun economische macht.

Mertens (1999) stelt dat bij het evalueren van transitie van belang is een zo compleet mogelijk beeld te schetsen van verschillende partijen. Zodoende kan ruimte worden gecreëerd om gemarginaliseerde discoursen naar voren te laten treden. In het geval van dit onderzoek is dat gedaan door de communicatie uitingen van een zo breed mogelijke palet aan ketenpartijen en banken te analyseren zonder in eerste instantie onderscheid te maken in het voorkomen van bepaalde discoursen. Pas later is aan verschillende stakeholders in een workshop gevraagd om de verschillende discoursen te prioriteren ten aanzien van hun voorkomen, herkenbaarheid en overtuigingskracht.

---

3 Methode

3.1 Toepassing van de kritische discoursanalyse

Een kritische discoursanalyse is altijd context- en tijdgebonden. Maatschappelijke kwesties en discourses kunnen immers veranderen, zowel qua inhoud als relatief belang. De waarde van een kritische discoursanalyse zit in het identificeren van de hedendaagse tendens rondom – in dit geval door LNV vastgestelde – wenselijke ontwikkelingen voor de toekomst. Hieruit kunnen mogelijk aanknopingspunten worden gevonden die dergelijke ontwikkelingen kunnen stimuleren. Kritische discoursanalyse is opgebouwd uit vier stappen (Fairclough, 2013). Deze stappen zijn als volgt geïnterpreteerd en toegepast:

1. *Focus op een maatschappelijke kwestie vanuit de interpretatie van verschillende manieren van communicatie.* Hierin wordt op basis van het analyseren van teksten, afbeeldingen en eventuele andere vormen van communicatie onderscheiden welke perspectieven een bepaalde onderzoeksgroep heeft ten aanzien van een maatschappelijke kwestie (in een bepaalde context en tijd). In dit rapport gaat dit over de perspectieven van ketenpartijen en banken ten aanzien van de landbouw en biodiversiteit in de periode januari 2021 t/m september 2022. Deze perspectieven vormen verschillende discourses.
2. *Identificeer waarom maatschappelijke kwesties worden benoemd.* Dit geeft karakterisering aan de partijen die redeneren vanuit bepaalde discourses en het geeft inzicht in waarom ze mogelijk een bepaalde positie innemen ten aanzien van een maatschappelijke kwestie. Dat kan bijvoorbeeld zijn vanuit bepaalde normen en waarden, economische belangen, macht etc. Een kleinschalige ketenpartij zal bijvoorbeeld waarschijnlijk meer vanuit het belang van een lokale economie redeneren dan een internationale ketenpartij.
3. *Weeg af hoe de onderscheiden discourses zich verhouden in relatie tot een sociaal-maatschappelijke noodzaak.* Wat een maatschappelijke noodzaak precies is, kan een controversieel punt zijn. 'Noodzaak' is immers een normatief begrip: niet elk persoon erkent mogelijk dezelfde belangen, afwegingen e.d. Een analyse gericht op transitie erkent dat de mate waarin een noodzaak wordt ervaren, kan worden gerelateerd aan verschillen in waarden en machtspositie (Van Mierlo et al., 2010; Mertens, 1999).

De maatstaf voor dit onderzoek is een maatschappelijke noodzaak voor een transitie van de landbouw vanuit sociaal-maatschappelijke belangen ten aanzien van klimaatverandering, dierenwelzijn en biodiversiteitsverlies. Gesteld is dat natuurinclusieve landbouw een van de manieren is om gestalte te geven aan deze veronderstelde, noodzakelijke transitie. Volgens het Ministerie van LNV is dat inderdaad het geval (zie Paragraaf 1.1). Niet alle onderzochte partijen zullen deze noodzaak mogelijk in dezelfde mate van urgentie erkennen. Bij het operationaliseren van deze stap is daarom eerst gekeken hoe ketenpartijen communiceren in relatie tot transities in de landbouw in het algemeen, en daarna naar een transitie richting natuurinclusieve landbouw in het bijzonder.

4. *Identificeer mogelijke manieren om obstakels te overkomen.* Ook hiervoor geldt dat obstakels een normatief begrip zijn. Obstakels bestaan alleen als mensen ze als zodanig benoemen. Vanuit een transitiegericht standpunt kan worden verondersteld dat sommige waarden, idealen en ideeën zwaarder kunnen wegen in – of beter aansluiten op – een bepaald wenselijk doel dan anderen (Van Mierlo et al., 2010; Mertens, 1999). Deze stap is door Fairclough (2013) ontwikkeld om negatieve kritiek ten aanzien van een maatschappelijk kwestie om te kunnen zetten tot constructieve kritiek. Met andere woorden: als een transitie naar natuurinclusieve landbouw niet als wenselijk wordt beschouwd, is het waardevol te begrijpen waarom. Redenen waarom kunnen in de context van de onderzoeksvraag als obstakel worden gezien waar mogelijk oplossingen voor zijn te vinden. In het bijzonder is in het onderzoek gekeken hoe diverse ketenpartijen vanuit bepaalde discourses reflecteren op de rol van overheden. Hierop gebaseerd zijn aan het eind van dit rapport enkele aanbevelingen voor overheden geformuleerd.

3.2 Aanpak verzamelen bronnen

Naturally occurring data

Voor dit onderzoek is gekozen voor het analyseren van 'naturally occurring data.' Deze term wordt gebruikt om te duiden dat het om data gaat die tot stand zijn gekomen zonder tussenkomst van onderzoekers (Lester et al., 2017). In dit onderzoek betreft dit nieuwsbrieven, folders en flyers van ketenpartijen en banken. Voordelen van naturally occurring data in vergelijking van bijvoorbeeld interviews, zijn dat de onderzoekers geen invloed hebben op de data en dat dat partijen geen 'wenselijke antwoorden' kunnen geven (antwoorden die zijn aangepast op wat onderzoeker graag willen horen). Nadeel van naturally occurring data is dat het niet altijd in de gewenste diepgang of rijkdom kan voorzien.

Voor het verzamelen van naturally occurring data is een lijst aangelegd van zo veel mogelijk ketenpartijen en banken die relevant zijn voor de melkveehouderij en akkerbouw. Deze grondgebonden vormen van landbouw zijn potentiële doelgroepen voor omschakeling naar natuurinclusieve landbouw. Ketenpartijen betroffen toeleveranciers, zoals leveranciers van veevoer, zaden, meststoffen, gewasbeschermingsmiddelen, machines en technologie, en afnemers zoals voedselverwerkende bedrijven. Er is gezocht naar bedrijven die direct contact hebben met boeren; afnemers van afnemers zijn bijvoorbeeld buiten beschouwing gelaten. Bedrijven op de lijst zijn per e-mail benaderd met het verzoek ons 'al hun communicatie-uitingen' van 2021 te sturen die specifiek gericht waren op boeren.² Niet alle bedrijven zijn op dat verzoek ingegaan. Bij een aantal bedrijven konden nieuwsbrieven en brochures direct van de website worden gedownload. Ook hebben we ons aangemeld voor nieuwsbrieven. Dit leverde (deels) ook communicatie-uitingen op uit 2022.

Een andere manier van het verzamelen van informatie en documenten was door het bezoeken van landbouwbeurzen. Twee beurzen zijn bezocht door onderzoekers: de landbouwbeurs te Vlagtwedde op 17 juni 2022 en de Landbouwwakdagen te Middenbeemster op 2 september 2022. Eén beurs is bezocht door studenten: Agro Techniek Holland te Biddinghuizen, op 14 september 2022. Op deze beurzen is gesproken met standhouders en zijn brochures verzameld van ketenpartijen en banken. Observaties zijn gedocumenteerd (zie Bijlage 1). Alleen de informatie uit de documenten die op de beurzen zijn verzameld, is verwerkt in de discoursanalyse. In Paragraaf 4.9 zal kort worden gereflecteerd op de herkenbaarheid van discourses op de landbouwbeurzen.

Uiteindelijk zijn van 49 bedrijven 137 documenten geselecteerd voor analyse (Tabel 1). Er is gestreefd naar 2-3 documenten per bedrijf, maar dat was niet in alle gevallen haalbaar. Als documenten zeer beperkt van omvang waren, zijn er juist meer (tot in één geval wel negen bronnen) van het betreffende ketenbedrijf meegenomen. Bij zeer omvangrijke documenten zijn alleen de eerste 10 pagina's geanalyseerd. In sommige gevallen bleken opgestuurde nieuwsbrieven niet (expliciet) over landbouw te gaan. Een enkele maal is een dergelijke bron wel opgenomen in de analysetabel. In de meeste gevallen is dit opgelost door op de website van de ketenpartij gericht te zoeken naar sectorspecifieke informatie.

---

² "Is het mogelijk ons alle communicatie-uitingen te sturen van het afgelopen jaar 2021, die gericht waren op Nederlandse agrariërs? Denk hierbij aan mailings, nieuwsbrieven of uitnodigingen. We vragen niet om persoonlijke correspondentie, alleen om communicatie-uitingen gericht op algemene groepen (indien verstuurd). U hoeft geen selectie te maken op onderwerp."

Tabel 1   *Overzicht aantal bedrijven per sector en aantallen geanalyseerde bronnen.*

Sector	Aantal bedrijven	Aantal geanalyseerde bronnen
Bank	4	10
Bemesting/bodemverbetering	2	7
Bodembeheer met landbouwhuisdieren	1	3
Brandstoffen	1	5
Combi: diervoeding en/of bemesting, gewasbescherming, plantversterking, bodemverbetering	6	20
Genetica en fokprogramma's	1	1
Gewasbescherming	3	9
Landbouwmachines	9	15
Landbouwmachines en datasystemen	1	2
Loonbedrijf	1	2
Software agrarische sector	1	8
Stalinrichtingen	2	2
Techniek	1	2
Veeervoer/vermarkten vlees	1	2
Veevoerders	3	14
Voedselverwerkende industrie: zuivel, aardappels, groenten, koffie, graan	6	24
Zaden (en pootgoed)	6	11
Totaal	49	137

3.3   Coderen

De geselecteerde documenten zijn gecodeerd voor een herleidbare interpretatie van de data. Zowel tekst als beelden zijn gecodeerd. Voor het maken van een codelijst is de onderzoeksvraag in navolging van de methodiek van kritische discoursanalyse geoperationaliseerd in de volgende deelvragen:

In hoeverre sturen ketenpartijen 'mee' in de door de overheid gewenste transitie naar natuurinclusieve landbouw?

1. Welke vormen van landbouw worden uitgedragen als goed/gewenst?
2. Zijn boodschappen van de ketenpartijen over biodiversiteit en natuurinclusieve landbouw positief of negatief?
3. Welke barrières/beperkingen/bedreigingen zien ze voor zichzelf/het eigen bedrijf, voor het stimuleren van NIL?
4. (Hoe) benoemen ze transitie/verandering van de landbouw? Zien ze het als nodig? Welke ontwikkelingsrichtingen zien ze voor de landbouw als gewenst?
5. Voelen ze daar verantwoordelijkheid voor/zien ze een rol voor zichzelf?
6. Welke argumenten gebruiken ze waarom boeren wel of niet zouden moeten bewegen richting NIL? Of richting iets anders?
7. Op welke manieren stimuleren of ontmoedigen ze boeren om stappen te zetten richting NIL? Bieden ze bijvoorbeeld adviezen, diensten of producten aan?
8. In hoeverre gebruiken ze (retorische) argumenten op basis van hun machtspositie?
9. Wat verwachten ze van het beleid op het gebied van NIL? Hoe zien ze de rolverdeling?

Deze vragen zijn omgezet in codes (zie Bijlage 2). Er is gekozen voor top-down coderen met een vooraf opgestelde codelijst om de inhoud van de documenten te rubriceren volgens de voornaamste concepten in de onderzoeksvragen. De codes vervingen die inhoud niet: in de analyse is zo dicht mogelijk bij de bronnen zelf gebleven.

3.4 Analyse

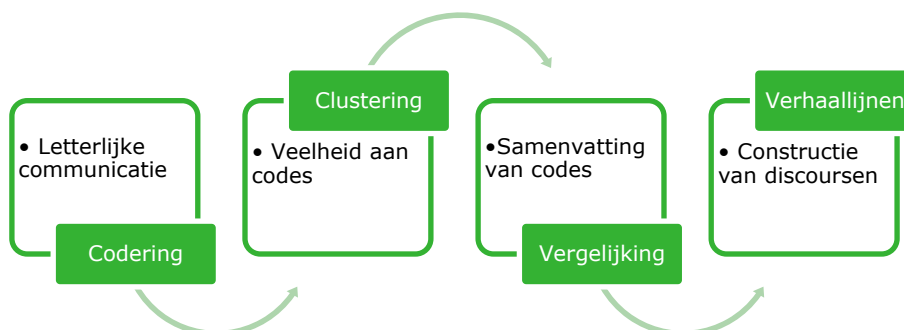
De analyse vond plaats in een aantal interpretatieslagen, waarbij het materiaal steeds verder werd samengevat en geabstraheerd. Het coderen is de eerste interpretatieslag. De gecodeerde passages zijn per bron samengevat (tweede interpretatieslag) in een Exceltabel met de volgende opbouw:

		Code 1	Code 2	Etc.
Ketenpartij 1	Bron 1	Samenvatting alle uitspraken met deze code.	Etc.	
Ketenpartij 1	Bron 2	Etc.	Etc.	
Ketenpartij 2	Bron 1	Etc.	Etc.	
Ketenpartij 2	Bron 2			
Etc.				

Deze beide interpretatieslagen zijn door meerdere onderzoekers uitgevoerd. Dat wil zeggen dat het coderen en samenvatten van één bron telkens door een en dezelfde onderzoeker is uitgevoerd, maar dat de bronnen over meerdere onderzoekers zijn verdeeld. Om daarbij onderlinge interpretatieverschillen zo klein mogelijk te houden, zijn op verschillende momenten een aantal bronnen gezamenlijk gecodeerd en samengevat. Daarnaast zijn enkele bronnen door twee onderzoekers onafhankelijk van elkaar gecodeerd en samengevat. Per code is vervolgens, over alle ketenpartijen heen, een aantal samenvattende uitspraken geformuleerd (derde interpretatieslag). Vanuit deze samenvattende uitspraken zijn samenhangende discourses samengesteld, die een verhaal vertellen door alle codes heen (vierde interpretatieslag). Retorische argumenten zijn apart beschreven: deze zijn niet verschillend voor de inhoudelijke discourses.

Voor de inhoud van de discourses is naar de inhoud van de argumenten gekeken door middel van een *content analysis* (Miles en Huberman, 2013). Aanvullend is gebruikgemaakt van elementen van retorische analyse (Leach, 2000).

Uiteindelijk zijn zes verschillende discourses onderscheiden. Dit aantal was niet als doel gesteld en is vanzelf vanuit de diverse interpretatieslagen ontstaan. In dit proces is telkens gezocht naar overeenkomstige en uiteenlopende uitspraken in relatie tot waarden, toekomstbeelden en daaraan verbonden adviezen, producten etc. De discourses zijn niet herleidbaar tot specifieke ketenpartijen. Er zijn geen letterlijke citaten en/of afbeeldingen overgenomen. Dit is een bewuste keuze in verband met vertrouwelijkheid: een deel van de door ons gecodeerde informatie was niet openbaar beschikbaar.

3.5 Workshop

De samenhangende discoursen zijn voorgelegd aan ketenpartijen in een workshop. Doelen waren verificatie van de gevonden discoursen en het verkrijgen van informatie over wat de ketenpartijen nodig hebben van de overheid om mee te bewegen richting NIL. Alle ketenpartijen en banken waarvan nieuwsbrieven zijn geanalyseerd of die partner zijn van het DeltaPlan Biodiversiteitsherstel, zijn voor de workshop uitgenodigd. Behalve de ketenpartijen was ook LNV uitgenodigd. Tijdens de workshop is aan de ketenpartijen gevraagd of zij de discoursen herkennen, met name of en in welke mate zij deze herkennen in de eigen communicatie naar boeren. Vervolgens is de deelnemers gevraagd hoe zij de discoursen zien in het licht van de beleidsambitie van LNV (50% areaal natuurinclusieve landbouw, minimaal niveau 2 in 2030) en wat zij nodig hebben van LNV om mee te bewegen in de transitie richting natuurinclusieve landbouw. Van het gesprek is een geluidsopname gemaakt ten behoeve van de analyse. Om een open discussie mogelijk te maken, is vertrouwelijkheid ten aanzien van het besprokene toegezegd. Daarmee samenhangend is geen lijst van genodigden of deelnemers in dit rapport opgenomen.

---

4 Resultaten discoursanalyse

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beschrijven we de zes discourses die zijn geconstrueerd op basis van de geanalyseerde communicatie-uitingen van ketenpartijen en banken gericht op boeren. Ketenpartijen en banken kunnen in hun communicatie gebruikmaken van meerdere discourses, soms zelfs in dezelfde nieuwsbrief of brochure. Alle door ons beschreven discourses betreffen een bepaalde invulling van 'duurzame landbouw'. Ze laten zien dat er bij ketenpartijen en banken diverse visies bestaan over de gewenste toekomst van de landbouw en wat duurzame landbouw daarin betekent.

De beschreven discourses moeten dan ook niet gelezen worden als 'waarheid' of als visie van de onderzoekers. We hebben door middel van zorgvuldige en herleidbare analyse (zie Hoofdstuk 3) geprobeerd zo getrouw mogelijk de spreiding in visies van ketenpartijen en banken weer te geven.

Sommige concepten komen in diverse of in alle discourses voor. Familie is bijvoorbeeld niet alleen belangrijk in het 'behoudende' discours, maar verhalen en foto's met meerdere generaties kunnen gebruikt worden om alle discourses te ondersteunen. Het komt ook voor dat concepten andere betekenissen kunnen hebben in verschillende discourses. Bijvoorbeeld zorg voor de bodem, dieren en gewas. Afhankelijk van het discours kan bijvoorbeeld de inzet van chemische middelen daar juist wel of juist geen onderdeel van uitmaken.

Hieronder beschrijven we de volgende discourses:

1. Hoogproductief en innovatief.
2. Maatschappijbewust.
3. Kringlooplandbouw en de circulaire economie.
4. Behoudend.
5. Biodiversiteit.
6. Klimaat.

Per discours wordt een algemeen verhaal geschetst over de toekomst van de landbouw volgens dezelfde structuur. Eerst worden belangrijke waarden van een discours uitgedrukt en worden voorbeelden gegeven van hoe die waarden in diverse communicatie-uitingen naar boeren worden verwoord en verbeeld. Daarna wordt omschreven hoe er vanuit een bepaald discours naar de toekomst en naar de rol van overheden wordt gekeken. Alle discourses zijn opgebouwd uit termen en begrippen die door ketenpartijen worden gebruikt.

Na elk discours wordt een korte reflectie gegeven op hoe een discours zich volgens de auteurs van dit rapport verhoudt tot natuurinclusieve landbouw. Deze reflectie is cursief geschreven.

Tot slot beschrijven we aan het eind van dit hoofdstuk nog een aantal machtsargumenten die partijen soms gebruiken. Deze hangen niet samen met de inhoudelijke discourses, maar worden door alle discourses heen toegepast om bepaalde argumenten kracht bij te zetten.

4.2 Hoogproductief en innovatief

Het hoogproductieve discours stimuleert boeren om aan de hand van technologische innovatie zo veel mogelijke opbrengstefficiëntie te behalen. Het doel is om (veel) voedsel te produceren van buitengewone kwaliteit. Ketenpartijen bieden innovatieve producten, ondersteunend aan het behalen van topprestaties op wereldniveau. Boeren worden aangesproken met rekenvoorbeelden en afbeeldingen die illustreren dat innovatieve producten hun opbrengstefficiëntie kunnen verhogen. Door te innoveren, gaan ze met de tijd

---

mee en maken ze hun bedrijf toekomstbestendig. Innovatie biedt oplossingen: door te innoveren, kunnen landbouwbedrijven broeikasgassen, stikstofuitstoot en energieverbruik reduceren.

Een hoogproductief bedrijf onderscheidt zich aan de hand van hoog rendement en veel arbeidsgemak. Het productiesysteem wordt optimaal gecontroleerd. Digitale en gemechaniseerde stalsystemen zijn in staat het klimaat binnen te beheersen en buiten te beschermen. Alles wordt zorgvuldig gefilterd of gereinigd, zo mogelijk zonder tussenkomst van de boer. In de melkveehouderij is een gezonde koe een koe die veel melk produceert, daarop wordt door fokbedrijven geselecteerd. In de akkerbouw kan de bodemgesteldheid nauwkeurig worden gemonitord en het management aangepast worden op de gewasbehoeften. Ontwikkelingen rondom precisielandbouw bieden de mogelijkheid om te besparen op onnodige input. Loonwerkbedrijven zijn gespecialiseerd om op grote schaal en met hoge snelheid te kunnen oogsten.

Figuur 1 Voorbeeldfoto hoogproductief en innovatief: een drone om gewassen van boven te monitoren (bron: Shutterstock).

Overheden kunnen volgens dit discours innovatie stimuleren door belemmerende regelgeving weg te nemen en te sturen op doelen. Regels en subsidie maken de boer te afhankelijk van de overheid en belemmeren het ondernemerschap. Overheden kunnen beter sturen op doelen en daarmee vrijwillige innovatie uitlokken.

Biotechnologische innovatie kan de boer helpen te besparen op externe input, zoals chemische gewasbeschermingsmiddelen, wat gunstig kan zijn voor biodiversiteit. Verder biedt het hoogproductieve en innovatieve discours weinig aanknopingspunten voor natuurinclusieve landbouw.

4.3 Maatschappijbewust

Het maatschappijbewuste discours grijpt in op de maatschappelijke druk die boeren ervaren. Ketenpartijen spreken de boer aan door hun reflectie te geven op wat zij beschouwen als het maatschappelijke sentiment. Dat kan zowel een positief als negatief sentiment zijn. Ketenpartijen uiten bijvoorbeeld hun zorgen en medeleven wat betreft de toenemende polarisatie tussen meningen over de toekomst van de landbouw. Ze grijpen in op gevoelens als onbegrip of onvrede door te bevestigen dat boeren niet voldoende gehoord of gezien worden. Een enkeling doet dit door te stellen dat als boeren minder gaan produceren, het risico op hongersnood ontstaat. De meerderheid van de ketenpartijen doet dit echter door potentiële ontwikkelroutes te duiden ten dienste van het vergroten van het maatschappelijke draagvlak voor landbouw. Zij richten zich dan ook meer op een positief sentiment en dragen de overtuiging uit dat ontwikkelingen in de landbouw een grote rol kunnen spelen in het oplossen van meerdere maatschappelijke opgaven.

De maatschappelijke druk voor een transitie in de landbouw wordt ervaren als hoog. Ketenpartijen bieden hun diensten aan om de kloof tussen stad en platteland te kunnen overbruggen. Transparantie en vertrouwen spelen daarbij een grote rol. Er wordt gestimuleerd om meer te laten zien hoe voedsel wordt geproduceerd door middel van keurmerken, dialoogvoering, voorlichting en demonstraties. Ketenpartijen voorspellen een groeiende maatschappelijke behoefte aan duurzame en ethisch verantwoorde producten.

Figuur 2 Voorbeeldfoto maatschappijbewust: recreatie langs een weiland met koeien (bron: Shutterstock).

Meer biologische en diervriendelijke landbouw kan daaraan tegemoetkomen. Er wordt verteld dat mensen graag koeien in de wei zien staan en dat dit belevingswaarde toevoegt aan het platteland. Boeren worden beschouwd als rentmeesters van het landschap, die een waardevolle bijdragen leveren aan de samenleving. Zorgen voor biodiversiteit draagt bij aan dit positieve imago. Tegelijkertijd uiten sommige ketenpartijen ook hun zorgen omtrent de betaalbaarheid, veiligheid en de beschikbaarheid van voedsel als de landbouw zich meer natuurinclusief zal ontwikkelen.

Overheden worden in dit discours aangesproken op hun verantwoordelijkheid voor het opstellen van een eenduidig, voorspelbaar, coherent, eerlijk en duidelijk langetermijnbeleid. Regels zijn nodig, mits ze voor lange tijd gelden en makkelijk zijn te volgen. Vergunningen voor weidegang zijn momenteel bijvoorbeeld te ingewikkeld, terwijl wordt geconstateerd dat burgers graag willen dat dieren buiten kunnen staan.

Het maatschappijbewuste discours kan ondersteunend zijn voor natuurinclusieve landbouw door in te spelen op maatschappelijke waarden, zoals duurzaamheid en biodiversiteit.

4.4 Kringlooplandbouw en de circulaire economie

Het discours kringlooplandbouw en circulaire economie legt de nadruk op grondstof- en nutriëntenefficiëntie. Een kringloopbedrijf is grondgebonden. Melkveehouders halen hun eiwit van eigen land en akkerbouwers gebruiken precisielandbouw om gewassen te telen die passen bij de kwaliteiten van hun grond. Goed zorgen voor de bodem, bodemvruchtbaarheid en het bodemleven is essentieel voor het behalen van de optimale opbrengst met zo min mogelijk extern gewonnen input. Kringlooplandbouw heeft een minimale uitstoot en energie komt uit hernieuwbare bronnen.

Figuur 3 Voorbeeldfoto kringlooplandbouw: lupine als eiwitrijk gewas in het kader van eiwit van eigen land (bron: Shutterstock).

Kringlooplandbouw richt zich sterk op de binnenlandse en lokale markt en draagt daardoor bij aan de opbouw van een circulaire economie. Ketenbedrijven bieden advies aan deze boeren over hoe ze kunnen toewerken naar een kringloopstrategie voor hun bedrijf. Ook bieden ze producten die grondstof- en nutriëntenefficiëntie kunnen bevorderen. Argumentatie richt zich vaak op een te verwachten kostenbesparing (bijvoorbeeld op krachtvoer of kunstmest).

Kringlooplandbouw wordt door ketenpartijen in dit discours genoemd als een belangrijke beleidsambitie. Diverse ketenpartijen roepen boeren bijvoorbeeld op om alvast op deze ambitie in te spelen. De verwachting is dat de overheid milieu- en biodiversiteitsnormen strenger gaat handhaven, het is daarom goed om daarop te anticiperen. Dat kan op verschillende manieren. Extensiveren en natuurinclusief worden is daar één van, maar de hoge grondprijzen ontmoedigen om deze stap te maken. In dit discours wordt onder andere gesteld dat als overheden de grondprijzen gaan reguleren en consumenten bereid zijn een meerwaarde te betalen voor natuurinclusief geproduceerde producten, deze belemmering mogelijk kan verdwijnen. Dat kan bijvoorbeeld door te werken met duurzame keurmerken en labels en het duurder maken van niet-duurzaam of lokaal geproduceerde producten.

Andere ketenpartijen doen een voorzet in het verwaarden van reststromen, door bijvoorbeeld het gebruik van vaste mest of groenbemesters aan te bevelen. Zij beredeneren dat overheden het verwaarden van reststromen kunnen faciliteren door het juridische proces rondom het gebruik van organische reststromen te versnellen. Ketenpartijen kunnen kringlooplandbouw ook tegenwerken (al dan niet bewust) met perverse financiële prikkels, zoals kortingen op kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen.

Ketenpartijen die de ambities rondom kringlooplandbouw en een circulaire economie omarmen, moedigen boeren aan om meer grondgebonden en emissiearm te worden. Een natuurinclusief bedrijfsmodel past binnen deze ambitie, mits een boer over voldoende grond beschikt om in zijn of haar opbrengstbehoefte te voorzien en consumenten bereid zijn een meerwaarde voor natuurinclusief geproduceerde producten te betalen.

4.5 Behoudend

Het behoudende discours stelt zich beschermend op ten aanzien van de landbouw zoals deze nu is. Ketenpartijen portretteren zichzelf en gangbare landbouw als familiebedrijven met decennia aan ervaring. Bedrijven zijn gespecialiseerd en vaak intensief; een constante productie staat symbool voor een goed boerenbedrijf. Het voortzetten van tradities en het behouden van stabiele opbrengsten door te sturen op gezonde planten en dieren is belangrijker dan het boeken van grote winst. Voedselveiligheid en betaalbaarheid zijn de kernwaarden; niet alle biodiversiteit is daarom gewenst. Onkruiden en plaagdieren kunnen bestreden worden om de kwaliteit en continuïteit van de opbrengst te beschermen.

Figuur 4 Voorbeeldfoto behoudend: jong kind bij een tractor benadrukt familiewaarden (© Stephen Andrews via Pexels.com).

Ketenpartijen erkennen het belang van familiewaarden en continuïteit. Het doel is niet om voorop te lopen, maar om het bedrijf te kunnen doorgeven aan de volgende generatie. Ecologisch verantwoord ondernemen is belangrijk, maar mag niet ten koste gaan van het verdienvermogen. De verwachting is dat met natuurinclusieve landbouw nog niet voldoende opbrengst kan worden behaald om hieraan te kunnen voldoen. Er is te veel (buitenlandse) concurrentie en investeringen zijn (te) duur.

Er is begrip als boeren liever bij het vertrouwde willen blijven en zich soms machteloos voelen ten opzichte van de bemoeienis van overheden. Ketenpartijen roepen in dit discours op om eensgezind op te treden tegen de stikstofplannen van het kabinet om het voortbestaan van agrarische bedrijven te beschermen. Volgens hen wordt de landbouw onevenredig benadeeld door de overheid. De overheid hoort boeren te beschermen en te helpen verduurzamen in plaats van uit te kopen. Eventuele opbrengstverliezen door (natuurinclusieve) maatregelen kunnen door overheden gecompenseerd worden.

Het behoudende discours benadrukt het onderhouden van relaties binnen de sector. Praktijkkennis is de betrouwbaarste kennis. Productiesystemen die zich nog niet hebben bewezen, worden met wantrouwen bekeken. Boeren weten precies wanneer zij kunnen maaien, hoe zij de dieren van de juiste voedingsstoffen moeten voorzien en hoe zij gewassen het beste kunnen beschermen. Gewoonten zijn omgezet in noodzaak: zo moet het, want zo hebben we het altijd gedaan.

Het behoudende discours is nu nog sceptisch en afwachtend ten aanzien van natuurinclusieve landbouw, maar sluit een ontwikkeling naar meer natuurinclusief niet uit. Naarmate natuurinclusieve landbouw zichzelf kan bewijzen als een stabiel en rendabel productiesysteem, kunnen ketenpartijen daar ook meer op afstemmen.

Figuur 5 Voorbeeldfoto behoudend: melkvee voeren met de hand (bron: Shutterstock).

4.6 Biodiversiteit

Het discours biodiversiteit draait om landbouw waarbij biodiversiteit wordt gebruikt én bevorderd. Boer en natuur werken samen volgens ketenpartijen en banken die dit discours uitdragen. Er ligt veel nadruk op bodemherstel, het verminderen van chemische bestrijdingsmiddelen, maar ook dierenwelzijn (o.a. langer leven en meer naar buiten) en de kwaliteit van producten zijn belangrijk.

Figuur 6 Voorbeeldfoto biodiversiteit: Grutto in biodivers grasland (bron: Shutterstock).

Goede landbouw is regeneratieve, biologische of natuurinclusieve landbouw; het is extensief, zelfvoorzienend en daarmee toekomstbestendig en door de maatschappij gewaardeerd. Bodemherstel is essentieel voor agrariërs en vraagt om biodiversiteitsherstel boven en onder de grond. Een boer die met de natuur samenwerkt, gebruikt de bodem minder intensief en zorgt voor meer organische stofopbouw. Daardoor nemen microbiële organismen toe en verbetert het bodemleven. Dat levert de boer een betere bodemvruchtbaarheid op en het zorgt voor meer natuurlijke plaagbestrijders. Kruidenrijk grasland bijvoorbeeld heeft opbrengstpotentie én is weerbaarder onder extreme (klimaat)omstandigheden. Biodiversiteit komt ook terug als genetisch diversere, 'gezonde' veestapel.

Figuur 7 Voorbeeldfoto biodiversiteit: gezonde bodem met hoge biodiversiteit (bron: Shutterstock).

Ketenpartijen erkennen de noodzaak van biodiversiteitsherstel en willen actief bijdragen aan de bewustwording van de impact van landbouwactiviteiten op de biodiversiteit, het landschap en het milieu. Ze faciliteren boeren met (innovatieve) producten en diensten, zoals detectiesystemen en zaaiadvies, en zijn trots op boeren die zich inzetten voor natuur. Ze stimuleren boeren onder andere om bloemrijke akkerranden in te zaaien, met de natuur mee te maaien en weidevogels aan te trekken. Ketenpartijen laten in hun communicatie boeren aan het woord die genieten van hun akkerrand of weidevogels of die leren van de natuur zien als persoonlijke verrijking. Boeren vertellen dat het in eerste instantie spannend was om natuurinclusief te gaan werken; het vraagt lef, ambitie, een andere manier van handelen en werken vanuit een eigen visie. Je moet erin geloven om het tot een succes te maken. Maar ze vertellen ook dat het veel arbeidsplezier oplevert.

Belemmerend is dat grond schaars en duur is, wat extensief boeren bemoeilijkt. In dit discours wordt de behoefte geuit dat overheden meer stimulans bieden om natuurinclusieve landbouw te bevorderen. Bijvoorbeeld door meer subsidies, het inzetten van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, door flexibele beheervorschriften te accepteren en een landbouwstatus voor de grond onder bloemenranden.

Het discours biodiversiteit sluit uitstekend aan bij natuurinclusieve landbouw. Ketenbedrijven die dit discours uitdragen, zien de waarde van biodiversiteit en van wederkerigheid. Sommige berichten lijken verwarrend omdat ze ook negatieve boodschappen bevatten over biodiversiteit, zoals 'het kan niet zonder (preventieve) bestrijding' (van onkruiden of plaaginsecten). Dergelijke boodschappen kunnen natuurinclusieve landbouw juist ontmoedigen.

4.7 Klimaat

In het klimaatdiscours wordt door ketenpartijen gerefereerd aan het klimaatakkoord en de ambitie om in 2050 klimaatneutraal te kunnen produceren. De grenzen van de planeet mogen niet (nog verder) worden overschreden en daarom is een transitie nodig. Een andere, belangrijke beweegreden zijn de oplopende kosten die klimaatverandering met zich meebrengt: hitte, hevige regenval en milieuschade tasten productiesystemen aan en bovendien worden fossiele brandstoffen steeds duurder. Ketenpartijen zien dat zij een rol kunnen spelen in het behalen van de klimaatambities door 'oplossingen' te ontwikkelen en te benoemen welke kansen de klimaatambities voor boeren bieden.

De bijdragen die ketenpartijen kunnen leveren aan het behalen van de klimaatambities zijn zowel specialistisch als algemeen. Techniekbedrijven promoten bijvoorbeeld innovatieve producten gericht op het

optimaal afvangen en scheiden van schadelijke stoffen (klimaatmitigatie) en het duurzaam beheren van noodzakelijke grondstoffen (klimaatadaptatie). Veevoerbedrijven ontwikkelen onder andere supplementen die methaanconcentraties uit dierlijke uitwerpselen reduceren en zaadbedrijven breiden hun assortiment uit met optimale CO₂-afvangende gewassen. Meer in het algemeen wordt het investeren in groene energie als belangrijke kans gezien. Een boer of bedrijf kan daardoor op termijn besparen door zelfvoorzienend te worden of zelfs energie te leveren.

Figuur 8 Voorbeeldfoto klimaat: zelfvoorzienend bedrijf met zonnepanelen en windmolen (bron: Shutterstock).

Natuurinclusieve landbouw biedt kansen op het gebied van klimaat. Werken zonder chemische toevoegingen en het inbrengen van meer gewasdiversiteit verbetert de kwaliteit van de bodem, vergroot het waterbergend vermogen en de algemene weerbaarheid van een agro-ecologisch systeem. Daardoor is een bedrijf beter bestand tegen weersextremen. Met het toevoegen van meerjarige en houtige soorten wordt gewerkt aan het vergoten van de koolstofopname. Natuurinclusief wordt gezien als efficiënt, effectief, gemakkelijk, verantwoord en uitvoerbaar, maar heeft vaak een kleinschalige afzet. Overheden kunnen volgens beredenering vanuit dit discours duurzaamheidseisen stellen aan de import van buitenlandse producten om Nederlandse producenten beter te beschermen.

Natuurinclusieve landbouw past binnen het klimaatdiscours, omdat het belangrijke klimaatadaptieve eigenschappen op landschapsniveau kan bieden. Ketenpartijen promoten echter veelal technische ingrepen die een klimaatadaptieve of klimaatmitigerende functie hebben.

4.8 Retoriek

In de documenten worden retorische argumenten gebruikt om de lezers te overtuigen de inhoudelijke argumenten kracht bij te zetten. In retorische analyse wordt onderscheid gemaakt in Ethos, Pathos en Logos. Ethos betreft argumenten die de geloofwaardigheid van de 'spreker' benadrukken. Pathos speelt in op en sluit aan bij gevoelens van de lezer of toehoorder. Logos benadrukt de redelijkheid van een argument. Voor onze analyse waren we vooral geïnteresseerd in Ethos en Pathos. Hiervan zijn de volgende voorbeelden gevonden:

Ethos:

1. Deskundigheid:
  - a. Het ketenbedrijf of de bank is zelf deskundig.
  - b. Het bedrijf werkt samen met deskundigen zoals wetenschappers.
  - c. Wat het bedrijf beweert, wordt bevestigd door andere deskundigen of door onderzoek.
  - d. Het bedrijf kent de sector goed en weet daardoor wat er speelt.

-
2. Betrouwbaarheid:
    - a. De betrouwbaarheid van de claims is gelegen in onafhankelijke controle en certificering door derden.
  3. Invloed:
    - a. Het bedrijf heeft een goed netwerk en kan daardoor dingen voor elkaar krijgen.
    - b. Een groot afnemend bedrijf kan marktvraag creëren.

Pathos:

1. Loyaliteit:
  - a. Het bedrijf staat naast de boeren in de maatschappelijke discussie.
  - b. Het bedrijf respecteert praktijkkennis van boeren evenzeer als wetenschappelijke kennis.
2. Machteloosheid:
  - a. De echte macht ligt bij anderen, zoals supermarkten en consumenten.

4.9 Herkenbaarheid discourses op de landbouwbeurzen

Behalve plekken voor het verzamelen van communicatie-uitingen van ketenpartijen in de vorm van flyers, informatiefolders, nieuwsbrieven e.d. waren landbouwbeurzen ook plekken om te ervaren en te observeren hoe ketenpartijen en banken zich fysiek presenteren. Na elk beursbezoek is door de onderzoekers een observatieverslag geschreven (zie Bijlage 1). De observatieverslagen zijn niet gebruikt om de discourses te construeren, maar kunnen wel gebruikt worden om vast te stellen of en hoe de discourses 'aanwezig' waren op de beurzen.

Hoogproductief en innovatief

- Machines en trekkers zijn een belangrijk onderdeel van de beurzen, beslaan een flink deel van het beursterrein en springen het meest in het oog. Daarnaast passen stands gericht op (hard- en software voor) precisielandbouw, gewasbeschermingsmiddelen en voeradditieven vooral in dit discours. Agrotechniek wordt gemakkelijk geassocieerd met innovatie. Dit werd met name duidelijk op de agrotechniekbeurs.

Maatschappijbewust

- In Middenbeemster was een stand van een samenwerkingsverband van boeren gericht op de verkoop van lokale producten en agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Op de Agrotechniekbeurs stond een bedrijf dat korte ketens ontwikkelt met consumenten. In Vlagtwedde werd door enkele standhouders (kritisch) ingespeeld op het stikstofdebat.

Kringlooplandbouw

- Op de beurzen adverteerden enkele dienstverlenende bedrijven met duurzaamheidsadvies, o.a. met betrekking op het vergroten van de circulariteit van bedrijven.

Behoudend

- Activiteiten zijn vaak afgesteld op het gezin. Het enthousiasmeren van 'de nieuwe generatie' voor het boeren leven werd als belangrijk onderwerp aangehaald. Sfeermakers grijpen vaak terug op voorbije tijden (touwmaker, oldtimers). Een bar lokt publiek, is gesitueerd naast grote trekker-merken en referenties naar 'Trots op de boer'. Sommige standhouders hadden boerenzakdoeken of andere symbolen van landbouwtraditie verwerkt in de stand. Ook de jongveekeuring past in dit discours, dat landbouwtradities hoog in het vaandel heeft staan.

Biodiversiteit

- Op alle beurzen werd weinig aandacht besteed aan biodiversiteit en natuurinclusieve landbouw. Informatie over biodiversiteit en natuurinclusieve landbouw was vooral te vinden bij niet-commerciële standhouders, zoals de provincie, waterschappen en de collectieven voor agrarisch natuurbeheer. Uitzonderingen binnen de commerciële partijen waren enkele biologische productaanbieders, een leverancier van benodigdheden voor weidevogelbeheer en het onderwerp kruidenrijk grasland bij sommige leveranciers van zaden of machines.

Klimaat

- Klimaat speelde niet een heel grote rol op de landbouwbeurzen. Hier en daar waren zonnepanelen, elektrische machines of trekkers op biomethaan te zien.

Het discours hoogproductief en innovatief waren het prominentst aanwezig op de door ons bezochte landbouwbeurzen. Ook het behoudende discours was zichtbaar, vooral in de aankleding van stands en in de onderdelen die waren gericht op vermaak. Het discours biodiversiteit was ondergeschikt, maar wel aanwezig.

---

5 Resultaten workshop

Op 14 februari 2023 zijn de samenhangende discourses uit Hoofdstuk 4 in een workshop voorgelegd aan een aantal ketenpartijen. Van alle genodigden (alle 49 ketenpartijen en banken waarvan nieuwsbrieven zijn geanalyseerd en de ketenpartijen en banken die partner zijn in het DeltaPlan Biodiversiteitsherstel) heeft een klein deel deelgenomen. Aanwezig waren zeven ketenpartijen vanuit diervoeding, gewasbescherming, bemesting/plantversterking/bodemverbetering, stalinrichting, verwerkende industrie, en LNV was met twee deelnemers vertegenwoordigd. Na een korte schets van de opzet van het onderzoek en een toelichting op de gevonden discourses volgde een gesprek met de deelnemers aan de hand van een aantal vragen. Herkennen de deelnemers de discourses? In welke discourses herkennen zij het eigen bedrijf het meest in de eigen communicatie met boeren? In hoeverre ondersteunen deze discourses volgens hen de beleidsambitie van LNV voor 50% NIL? Wat hebben ketenpartijen nodig van LNV om een beweging richting natuurinclusieve landbouw te stimuleren? Hieronder geven we een samenvatting van het gesprek. Net als de beschrijving van de discourses in het vorige hoofdstuk kan onderstaande niet worden opgevat als de mening van de onderzoekers.

5.1 Herkenbaarheid en gebruik discourses volgens de deelnemers

De deelnemers aan de workshop herkennen de discourses en zij passen deze in verschillende mate en combinaties toe in berichten aan boeren.

De deelnemers aan de workshop geven aan dat zij de discourses herkennen en gebruiken. Zij geven voorbeelden van hoe zij dit zien. Een van de ketenpartijen stimuleert bijvoorbeeld boeren om een gedeelte van de grond – met name randen en hoekjes – natuurinclusief te beheren, in combinatie met (extra) intensief beheerde percelen. Zo behouden de boeren hun opbrengstefficiëntie (discours hoogproductief-innovatief) en dragen zij bij aan de biodiversiteit (discours biodiversiteit). Een andere ketenpartij zegt de discourses hoogproductief-innovatief en klimaat te combineren: met productie-efficiëntie kan veel voedsel worden geproduceerd op een klein oppervlak, wat volgens hen goed is voor de ecologische footprint. Eén ketenpartij met dierenwelzijn als speerpunt, met name het verhogen van de levensduur van koeien, ziet aanknopingspunten met het maatschappijbewuste discours (mensen vinden dierenwelzijn belangrijk), het klimaatdiscours (beter voor het klimaat), het behoudende discours (waarborgen wat je hebt), maar ook het hoogproductieve discours (meer productie uit een koe voor langere tijd). In de communicatie leggen zij de nadruk op 'duurzaam gezond vee', en opbrengst en efficiëntie. Verschillende deelnemers merken op dat innovatie ook in het kringloopdiscours een plek heeft.

Welke discourses worden gecombineerd, kan volgens de deelnemers afhangen van wanneer en waarover wordt gecommuniceerd, en welk deel van de achterban zij willen aanspreken. Een ketenpartij geeft een voorbeeld: als het over 'economisch belang' gaat, wordt er vaker een hoogproductief en soms een behoudend discours gevolgd. Als het om ambitie gaat, volgen zij vaker een maatschappijbewust-, klimaat- of biodiversiteitsdiscours. Als zij klanten willen aanmoedigen in efficiëntie te denken, wordt gebruikgemaakt van het kringloopdiscours. Soms staat een discours 'wat verder weg' voor een ketenpartij. Volgens een deelnemer staat bijvoorbeeld het discours kringloop verder weg voor gewasbeschermingsbedrijven, omdat dit discours sterk stuurt op reductie van gewasbeschermingsmiddelen. Tijdens het gesprek over de discourses motiveren deelnemers het gebruik van de verschillende discourses met de eigen visie en ambities en soms zijn (duurzaamheids)doelen van de achterban aanleiding. Bijvoorbeeld een verwerkend bedrijf met ambities op het vlak van duurzaamheid en klimaat voor het eigen bedrijf zegt dat zij dan ook daarover communiceren met de boeren. Een andere deelnemer kijkt naar welke (duurzaamheids)doelen er gehaald moeten worden en naar wat zij kunnen bijdragen om de achterban daarbij te helpen.

De ketenpartijen geven aan dat zij ook opschuiven, zoals een bedrijf dat niet alleen zelf stappen wil zetten, maar ook een meer sturende rol richting boeren neemt en daarbij verschuift in de communicatie van vooral het hoogproductieve discours naar nu ook meer het maatschappijbewuste en het kringloopdiscours.

De deelnemers aan de workshop zeggen dat zij het lastig vinden om aan te geven in welke mate de verschillende discourses aan bod komen in hun communicatie. Het behoudende discours wordt door een deel van de deelnemers wat minder herkend dan de andere discourses. De meeste herkenning binnen dit discours lijkt te zitten op het punt van zorg over het inkomen van de boer: "De meeste boeren hebben geen ruimte voor nieuwe investeringen."

5.2 Reflectie van deelnemers op de discourses in relatie tot natuurinclusieve beleidsambitie van LNV

De natuurinclusieve beleidsambitie van LNV is onbekend bij de deelnemende ketenpartijen.

De deelnemers aan de workshop waren niet bekend met de beleidsambitie 50% NIL niveau 2 in 2030. Zij vinden de beleidsambities van LNV niet duidelijk. Zij vragen zich af wat LNV verstaat onder biodiversiteit, of onder natuurinclusieve landbouw. Welke doelen heeft LNV met de beleidsambitie? Welke praktische mogelijkheden zijn er? De deelnemende ketenpartijen vinden het ook lastig te duiden welk discours het meest bijdraagt aan de natuurinclusieve beleidsambitie van LNV. Volgens de deelnemers zijn de opgaven waar de samenleving voor staat complex en veel breder dan natuurinclusieve landbouw, net als overigens het beleid. Zij zien de discourses vooral als complementair en niet zozeer als concurrerend, ze kunnen allemaal bijdragen aan een duurzaam landbouwsysteem. Toch denken de deelnemers dat het discours 'behoudend', waar dat over een afwachtende houding gaat, het minst bijdraagt. Het discours 'biodiversiteit' heeft veel potentie volgens de deelnemers, maar niet iedereen kan het goed thuisbrengen.

5.3 Reflectie van deelnemers op natuurinclusief en biodiversiteit

De toegevoegde waarde en de betekenis van het begrip NIL zijn voor de deelnemers niet duidelijk.

De term 'natuurinclusieve landbouw' komt weinig voor in de bronnen die zijn geanalyseerd ten behoeve van de discoursanalyse. De deelnemers zien daarvoor een aantal redenen. Het begrip wordt ervaren als moeilijk vatbaar en ongedefinieerd. Wanneer is een bedrijf natuurinclusief? Betekent natuurinclusief iets anders als het uitgangspunt anders is, bijvoorbeeld bij verschillende landschappen en grondsoorten? Is bijvoorbeeld biologische landbouw per definitie natuurinclusief, of deels? Hoe passen kringlooplandbouw of regeneratieve landbouw hierbij? Er lijken veel landbouwconcepten en veel verschillende labels onder te vallen. Dat maakt dat ketenpartijen het lastig vinden, zo geven zij aan, om 'natuurinclusief' te vertalen naar het eigen bedrijf en naar boeren.

Nut en noodzaak van biodiversiteit zijn niet duidelijk.

Een aantal deelnemers was onbekend met de oorzaken van biodiversiteitsverlies en met de relevantie van biodiversiteit voor hun bedrijf. Het zou volgens deelnemers helpen als beter wordt uitgelegd dat biodiversiteitsverlies urgent is en tegen het eigen belang in gaat. Eén ketenpartij vraagt zich af of, als biodiversiteit het doel is, het gebruik van een onduidelijk begrip als 'natuurinclusieve landbouw' wel helpt om dat doel te bereiken. Is het niet beter te zeggen: we willen de biodiversiteit verhogen; hoe, dat staat eenieder vrij.

Biodiversiteit is moeilijk *meetbaar* te maken en is daardoor ook een stuk complexer dan bijvoorbeeld klimaat. De doelen zijn daardoor niet zo hard als bijvoorbeeld waterkwaliteit. Meetbare doelen zouden het begrip wel tastbaarder maken voor boeren en consumenten. En als dat niet kan, zou dát volgens de partijen uitgedragen moeten worden.

5.4 Wat helpt ketenpartijen volgens de deelnemers om NIL te stimuleren?

*Duidelijkere doelen en maatregelen, met betaling, maken het boeren makkelijker om stappen te zetten.
Duidelijkere doelen en maatregelen maakt het ketenpartijen makkelijker om boeren te belonen.*

De deelnemers vinden *positieve framing* van wat nodig is belangrijk voor de sector. Zij ervaren dat nog steeds vaak wordt gewezen op wat bedrijven en boeren allemaal fout doen, terwijl er vooral behoefte is aan duidelijke instructies over hoe ze het goed kunnen doen. Dit geldt niet alleen voor framing vanuit LNV, maar ook vanuit de wetenschap. Eén ketenpartij vindt (de ecoregelingen van) het GLB een mooi voorbeeld: het is duidelijk wat je kunt doen en boeren kunnen zelf berekenen of het voor hen uit kan. Een boer wil behoud van opbrengst en inkomen, maar geen boer wil dat grond zijn waarde verliest door verdichting, verdroging en dergelijke. Een beloning kan de belangen bij elkaar brengen. Tegelijkertijd zullen er tegengestelde belangen blijven, bijvoorbeeld als het gaat om biodiversiteit in de vorm van ongewenste onkruiden.

Biodiversiteitsdoelen zijn langere termijn doelen. Volgens de deelnemers is er juist behoefte aan kortetermijndoelen waaraan verdiend kan worden. Dat vraagt om een vertaling van die langetermijndoelen naar *kortetermijndoelen*. *Heldere en meetbare doelstellingen* denken zij, helpen het begrip biodiversiteit tastbaarder te maken en het helpt ketenpartijen om biodiversiteitsherstel te stimuleren door het te verwaarden, bijvoorbeeld op vergelijkbare wijze als bij melk met weidegang. Deze manier van verwaarden betekent ook dat de consument meer voor een product moet betalen. De deelnemers zien dat als een risico: willen/kunnen consumenten dat in economisch slechtere tijden? Ook denken de deelnemers dat het verwaarden van biodiversiteit in de keten lastig is als de keten zich ook buiten de landsgrenzen uitstrekt.

Het belang van *ondernemersvrijheid* wordt door een aantal partijen genoemd. Er is een spanning tussen het stellen van regels voor biodiversiteitsherstel en vrij ondernemerschap: kunnen boeren en ketenpartijen nog wel 'kiezen'? Volgens een van de ketenpartijen wordt chemische gewasbescherming al bij voorbaat uitgesloten, terwijl mechanische onkruidbestrijding ook negatieve gevolgen kan hebben voor biodiversiteit. Wat als je met chemische bestrijding toch een goede biodiversiteit kunt bereiken?

5.5 Wat kan LNV volgens de deelnemers doen om het voor ketenpartijen makkelijker te maken om mee te gaan in de transitie richting NIL?

Net als de bovenstaande paragrafen, is onderstaande gebaseerd op de uitkomsten van de workshop met ketenpartijen. Het zijn niet per se de aanbevelingen van de onderzoekers. Die volgen in Hoofdstuk 7. De ketenpartijen geven aan dat zij behoefte hebben aan:

- Duidelijk langetermijnbeleid, met perspectief voor boeren en ketenpartijen. Dat betekent een heldere stip aan de horizon (10/15 jaar) en een scala aan kortetermijnmogelijkheden om daarnaartoe te werken (met geschat tijdspad).
- Heldere doelstellingen met betrekking tot biodiversiteit. Daarvoor moet biodiversiteit 'harder' worden gemaakt: tastbaarder, meetbaar en handzamer. Binnen dat kader is behoefte aan ruimte voor bedrijven om een eigen invulling te kiezen.
- Meer communicatie en informatie vanuit LNV over biodiversiteit, natuurinclusieve landbouw en beleidsdoelstellingen.
- Verduidelijking van wat NIL inhoudt, en aan concrete handvatten voor boeren en ketenpartijen. Het is ketenpartijen nog niet duidelijk wat zij kunnen doen om NIL te bevorderen en wat zij daaraan hebben.
- NIL kan begrijpelijker en belangrijker worden door het te koppelen aan al bestaande doelstellingen zoals voor water, klimaatadaptatie, biodiversiteit etc. en aan bestaand EU-beleid (KRW, GLB). Dit laat zien wat de (langetermijn)voordelen kunnen zijn.

Als de overheid boeren financiële compensatie biedt bij opbrengstverlies als ze natuurinclusieve maatregelen nemen, wordt het voor ketenpartijen gemakkelijker om NIL aan te bevelen en/of zelf ook financieel te gaan belonen.

Voor een verdienmodel zijn herkenbaarheid en betaalbaarheid van natuurinclusieve producten in de winkel van belang om de consument te verleiden. Daarnaast is een gelijk speelveld belangrijk: als minder duurzaam geproduceerd voedsel uit het buitenland hier goedkoop kan worden aangeboden, ondermijnt dat een natuurinclusief verdienmodel van boeren en ketenpartijen en vindt het biodiversiteitsverlies in het buitenland plaats.

---

6 Discussie

6.1 Reflectie op de methode

Aanleiding voor dit onderzoek was de veronderstelling dat ketenpartijen en banken invloed hebben op de keuzes van boeren. Het bestuderen van bestaande communicatie-uitingen was een manier om meer te weten te komen over de boodschappen die ketenpartijen en banken aan boeren zenden over de gewenste ontwikkelingsrichting van de landbouw, zonder de uitkomsten te beïnvloeden door middel van onze tussenkomst (wat bijvoorbeeld een risico kan zijn bij interviews). Met het bestuderen van communicatie-uitingen kunnen we echter niet beoordelen of en in hoeverre boeren inderdaad gestuurd worden door de boodschappen. Informatie verstrekken is tenslotte maar één manier om gedrag te beïnvloeden en meestal niet zo'n succesvolle als de informatie niet precies aansluit bij de belevingswereld en normen en waarden van de ontvanger.

We hebben de communicatie-uitingen verzameld door ketenpartijen en banken aan te schrijven, informatie van hun websites te halen, en brochures te verzamelen op landbouwbeurzen. Een aanvullende manier zou zijn geweest om boeren te bevragen welke informatie zij in de bus krijgen (fysiek of digitaal) en hoe zij deze informatie gebruiken. Ook het bezoeken van landbouwbeurzen zien we als een waardevolle, aanvullende methode. Door het aflopen van het seizoen hebben wij helaas niet meer dan drie beurzen kunnen bezoeken binnen de periode van dataverzameling.

Dit onderzoek geeft geen representatief beeld van de boodschappen van ketenpartijen en banken aan boeren. Weliswaar hebben we de geanalyseerde bronnen gespreid over sectoren, maar er is geen rekening gehouden met bijvoorbeeld economische omvang van het ketenbedrijf, het aantal uitingen of het aantal bereikte boeren. Doel was ook niet om een kwantitatieve analyse te doen: we hebben de complexiteit van de diverse boodschappen teruggebracht tot verhaallijnen. De workshop met ketenpartijen biedt daarnaast extra inzicht in hoe de discourses in de praktijk worden gezien en gebruikt, ondanks het beperkte aantal deelnemers.

6.2 Reflectie op de resultaten

De door ons beschreven discourses zijn samenhangende verhalen waarin toekomstbeelden voor de landbouw, oplossingsrichtingen of handelingsperspectief, de rol van ketenpartijen en de rol van de overheid worden belicht. Deze discourses zijn samengesteld uit en samengevat op basis van diverse bronnen. Dit is gedaan op basis van systematische interpretatie. Desalniettemin zijn alternatieve interpretaties en categorisering mogelijk.

De door ons beschreven discourses hebben raakvlakken en hier en daar overlap. Zo komen elementen van het maatschappijbewuste discours ook voor in het biodiversiteitsdiscours. En het hoogproductieve discours heeft raakvlakken met het kringloopdiscours waar het gaat over efficiëntie, hoewel in het hoogproductieve discours efficiëntie vooral een economische betekenis heeft en in het kringloopdiscours vooral een milieubetekenis. Dierenwelzijn is in het maatschappijbewuste discours belangrijk vanwege maatschappelijke verantwoordelijkheid, terwijl in het hoogproductieve discours een hoge productie bewijst dat de dieren gezond zijn. Een bepaalde waarde kan dus een andere lading krijgen in verschillende discourses. Bovendien is een aantal waarden in vrijwel alle discourses terug te vinden. Dit zijn familiewaarden, ondernemerschap en diergezondheid/dierenwelzijn. Soms is een algemene waarde in een specifiek discours wel extra belangrijk, zoals familiewaarden in het behoudende discours.

Een discours kan tegenstrijdige uitingen hebben. Binnen het maatschappijbewuste discours past bijvoorbeeld een positieve houding ten opzichte van de maatschappij, maar ook een defensieve houding tegen aanpassing van de landbouw op basis van druk vanuit de maatschappij.

De meeste ketenpartijen putten uit meerdere discourses in hun communicatie-uitingen. Zo kan dezelfde ketenpartij in de ene brochure het onkruidvrij houden van akkers propageren en in de andere biodiverse randen. Zelfs binnen een en dezelfde bron kunnen meerdere discourses door elkaar lopen, bijvoorbeeld een advies om biodivers ruwvoer te gebruiken (biodiversiteitsdiscours), in combinatie met een advies voor chemische behandeling van dierziekten (met mogelijk negatieve invloed op biodiversiteit).

Regelmatig geven ketenpartijen en banken verschillende boodschappen af, vanuit verschillende discourses, doordat de boodschap wordt aangepast aan de doelgroep. Een ketenbedrijf kan meerdere nieuwsbrieven hebben, bijvoorbeeld een voor gangbare en een voor biologische landbouw. In beide nieuwsbrieven komen elementen van meerdere discourses voor, maar er worden andere accenten gelegd. Uit de workshop kwam naar voren dat ketenpartijen ook wel aanhaken bij (duurzaamheids)doelen die de achterban moet halen, en de mogelijkheden die zij voor zichzelf zien om de achterban daarbij te helpen.

Ketenpartijen en banken benoemen in hun nieuwsbrieven nauwelijks kansen voor zichzelf in een beweging richting NIL. De term natuurinclusieve landbouw wordt weinig gebruikt, laat staan dat partijen natuurinclusieve landbouw beschrijven als samenhangende toekomstvisie. Als de term wordt gebruikt, is het meestal in reactie op bijvoorbeeld ontwikkelingen in beleid. Het is denkbaar dat ketenpartijen en banken in andere netwerken opereren dan de netwerken waar veel over natuurinclusieve landbouw wordt gesproken. Ofwel natuurinclusieve landbouw is weinig aantrekkelijk voor ketenpartijen en banken als ontwikkelingsrichting, ofwel er is nog weinig kennis over (zodat de ketenpartijen en banken dit ook niet kunnen overdragen aan boeren). Dit laatste wordt inderdaad benoemd in een van de bronnen en het was ook een van de argumenten die werden genoemd tijdens de workshop. Tegelijkertijd worden wel degelijk maatregelen benoemd die boeren kunnen nemen, die onder natuurinclusieve landbouw kunnen worden geschaard, zoals kruidenrijk grasland en vanggewassen. Ook wordt soms ingespeeld op (maatregelen binnen) subsidieregelingen, met name de ecoregelingen in het GLB.

Waar het in de bronnen wel wat meer over de kansen voor de ketenpartij lijkt te gaan in relatie tot natuurinclusieve landbouw, wordt in beperkte mate ingegaan op de rol van de maatschappij in de vorm van kritiek op de huidige landbouw of de bereidheid van consumenten om meer te betalen voor natuurinclusieve producten. Verder wordt een enkele keer ingegaan op wereldwijde ontwikkelingen: kennis, techniek, markt. Maatschappelijke druk en wereldwijde ontwikkelingen worden dus als redenen aangevoerd waarom de ketenpartij zich met natuurinclusieve landbouw bezighoudt. Tegelijkertijd kwam tijdens de workshop naar voren dat maatschappij en beleid (lage bereidheid van consumenten om meer te betalen, gebrek aan level playing field) ook redenen kunnen zijn voor ketenpartijen om NIL (nog) niet aan te bevelen.

In de onderzochte nieuwsbrieven communiceren de ketenpartijen zeer weinig expliciet over het belang van het eigen bedrijf. Wel wordt veelvuldig gesproken over de belangen van boeren. Dit wekt de suggestie, en mogelijk is dat precies de bedoeling, dat boeren en ketenpartijen hetzelfde belang hebben. Bij coöperaties, waarvan de aangesproken boeren lid zijn, ligt het meer voor de hand dat de belangen inderdaad voor een groot deel overeenkomen dan bij de overige bedrijven.

Ondanks dat het onderzoek er niet op was gericht te identificeren wat de belangrijkste discourses zijn, ontstaat wel het beeld uit de data dat de discourses 'hoogproductief en innovatief' en 'behoudend' relatief veel aan bod komen in communicatie-uitingen van ketenpartijen en banken richting boeren. Tijdens de workshop werd het hoogproductieve discours ook wat vaker en vaker als eerste genoemd dan de andere discourses. Hoewel de deelnemers aan de workshop aangaven het behoudende discours minder te herkennen dan de andere discourses, gaven zij ook aan het biodiversiteitsdiscours niet goed te kunnen thuisbrengen, of dat NIL nog vaag is. Het wijzen op vaagheid en gebrek aan informatie kan ook duiden op een vertraging- of vermijdingstactiek: dan worden het argumenten die passen bij het behoudende discours.

6.3 Beleidsreflectie: sluiten de discoursen aan op het beleidsdiscours?

In deze paragraaf maken we per onderscheiden discours een inschatting in hoeverre dit discours in lijn is met het beleidsstreven van LNV naar meer natuurinclusieve landbouw. Deze inschatting berust op de resultaten die zijn gevonden, de mate van herkenning die aan de resultaten is gegeven in de workshops en de expertise van de onderzoekers.

Het streven naar hoge producties binnen het discours **'hoogproductief en innovatief'** staat op gespannen voet met natuurinclusieve landbouw. Een streven naar hoge productie laat weinig ruimte voor biodiversiteit op het bedrijf. Inzet op kostenintensieve innovatie jaagt hoge producties aan, omdat de investering moet worden terugverdiend. Echter, als de innovatie leidt tot lagere emissies, kan dat bijdragen aan het verlagen van negatieve impact op natuur. Dat kan een onderdeel van natuurinclusief zijn (sparen), maar is op zichzelf nog niet natuurinclusief. De andere dimensies van natuurinclusief, bevordering en gebruik van ecosysteemdiensten (benutten) en zorgen voor natuur (verrijken), komen in dit discours immers niet aan bod (zie Paragraaf 2.1). Ketenpartijen en banken die vooral dit discours hanteren, sturen op die momenten niet 'mee' in de transitie naar meer natuurinclusieve landbouw.

Met het **'maatschappijbewuste'** discours kan het twee kanten opgaan. Als het blijft bij erkenning en bevestiging van het gevoel dat boeren niet gehoord worden, kan dit weerstand oproepen tegen een transitie richting natuurinclusieve landbouw. Maar er kunnen ook juist ontwikkelroutes worden benoemd voor het vergroten van het maatschappelijke draagvlak voor de landbouw. Natuurinclusieve landbouw kan daar goed bij passen en kan invulling geven aan rentmeesterschap. LNV zou het maatschappijbewuste discours kunnen aangrijpen om in gesprek te gaan met de ketenpartijen en banken die dit gebruiken. Wellicht biedt het kansen voor samenwerking.

Het discours **'kringlooplandbouw en circulaire economie'** kan ondersteunend zijn voor de beoogde transitie richting natuurinclusieve landbouw. Ondersteunende elementen zijn grondgebondenheid, goed zorgen voor bodem en bodemleven en het minimaliseren van emissies door het terugbrengen van inputs. Dit combineert sparen en benutten van natuur. Verrijken van natuur maakt niet per se onderdeel uit van dit discours, maar het discours zal dat niet ontmoedigen. Natuurinclusief wordt soms in één adem genoemd met kringlooplandbouw in dit discours. Ketenpartijen en banken die vooral dit discours uitdragen, kunnen belangrijke partners zijn voor LNV in de transitie richting natuurinclusieve landbouw.

Het **'behoudende'** discours lijkt op het eerste gezicht strijdig met een transitie richting natuurinclusieve landbouw. Verandering wordt immers in principe als bedreiging gezien. Toch kunnen elementen in dit discours aanleiding zijn voor LNV om in gesprek te gaan met ketenpartijen en banken die vooral dit discours uitdragen. Refereren aan traditionele vormen van landbouw (van voor de intensivering), aandacht voor toekomstbestendigheid en kansen voor opvolgers én het laten zien dat een goed verdienmodel mogelijk is, zijn argumenten die natuurinclusieve landbouw binnen dit discours kunnen brengen. In dit discours is het belangrijk dat natuurinclusief zich bewijst als goed perspectief. LNV zal hier in eerste instantie vooral informatie moeten verstrekken. Of dit ook door ketenpartijen en banken wordt overgenomen en doorgegeven aan boeren valt te bezien. Voor veel ketenpartijen en banken zelf is extensivering immers ook een bedreiging, aangezien het verdienmodel van extensieve bedrijven vaak samenhangt met lagere inputs en lagere investeringen (Schrijver et al., 2022).

Het discours **'biodiversiteit'** sluit naadloos aan bij een transitie richting natuurinclusieve landbouw. Samenwerking met ketenpartijen en banken die dit discours uitdragen, kan helpen om de transitie te versnellen.

Het discours **'klimaat'** heeft veel raakvlakken met natuurinclusieve landbouw, omdat het overbelasting van het milieu erkent en afhankelijkheid van natuurlijke processen benadrukt. Natuurinclusieve landbouw zou kunnen helpen met het klimaatrobuuster maken van landbouwbedrijven en met het vastleggen van CO₂ in houtige gewassen en in de bodem. Ook zijn natuurinclusieve bedrijven gemakkelijker in staat om diensten te leveren zoals waterberging. Tenzij de focus van de bedrijven die dit discours hanteren volledig ligt op

---

energie, biedt dit discours veel aanknopingspunten voor LNV om natuurinclusieve landbouw verder te brengen.

Dat natuurinclusieve landbouw geen heel grote rol speelt in communicatie-uitingen van ketenpartijen en banken, is veelzeggend. Ketenpartijen en banken communiceren actiever op thema's waar hun kennis, producten en diensten aan kunnen bijdragen en waarschijnlijk ook waar hun verdienmodel mee samenhangt. Dit kwam ook tijdens de workshop naar voren. Thema's als klimaat en kringlopen sluiten aan bij de behoefte van boeren om efficiënt te werken en lenen zich voor technologische oplossingen. Een thema als biodiversiteit is lastiger: behalve dat het minder makkelijk is te vatten en te meten, kunnen schijnbaar weinig ketenpartijen het koppelen aan hun eigen business. Dat geldt wellicht nog meer voor natuurinclusief. Waar biodiversiteit nog kan worden gebracht als iets 'leuks' dat kan samengaan met 'business as usual', staat natuurinclusief voor een ontwikkelingsrichting die op het eerste gezicht tegen belangen ingaat van bedrijven die afhankelijk zijn van intensivering. Voor veel ketenpartijen lijkt een transitie richting natuurinclusief weinig perspectief te bieden. Dat kan een verklaring zijn voor het feit dat door ketenpartijen en banken weinig wordt gesproken over natuurinclusieve landbouw. Het kan ook gaan om een gebrek aan kennis, juist omdat zij in hun werk weinig te maken hebben met mensen en organisaties die aan natuurinclusieve landbouw werken. Tegelijkertijd kunnen argumenten als 'het is onduidelijk' en 'het is niet meetbaar' discursieve vertragingstactieken zijn, vergelijkbaar met die in de klimaatdiscussie (Lamb et al., 2020).

Tegelijkertijd zijn er ketenpartijen en banken:

- die erkennen dat herstel van biodiversiteit ook voor hun bedrijf een opgave is (waaronder de bedrijven die zich hebben aangesloten bij het DeltaPlan Biodiversiteitsherstel);
- die informatie aan boeren verstrekken over biodiversiteit;
- die producten en diensten aanbieden in relatie tot biodiversiteit en/of natuurinclusieve landbouw;
- die boeren belonen voor of ondersteunen bij natuurinclusieve maatregelen.

---

7 Conclusies

Welke verhalen over de gewenste toekomst van de Nederlandse landbouw vertellen ketenpartijen en banken aan boeren?

Op basis van begrippen die zijn geïnventariseerd uit de communicatie-uitingen van ketenpartijen en banken zijn zes verhaallijnen geconstrueerd over de gewenste toekomst van de Nederlandse landbouw. In de praktijk worden de verhaallijnen niet exclusief gebruikt. Ketenpartijen en banken herkennen zich in meerdere discourses en passen hun communicatie aan op specifieke agrarische doelgroepen.

1. Hoogproductief en innovatief

Ketenpartijen en banken stimuleren boeren om zo veel mogelijk te produceren voor zowel de Nederlandse als de internationale markt. Door te innoveren, blijven bedrijven relevant. De overheid stelt doelen, maar houdt zich verder zo veel mogelijk op de achtergrond.

2. Maatschappijbewust

Ketenpartijen grijpen in op maatschappelijke discussies over landbouw. Een enkeling stelt zich defensief op, maar de meerderheid van de ketenpartijen en banken wil boeren vooral helpen om te verduurzamen. Overheden wordt gevraagd om duidelijk langetermijnbeleid.

3. Kringlooplandbouw en circulaire economie

Ketenpartijen en banken benoemen de beleidsambities kringlooplandbouw en circulaire economie. De nadruk komt op de interne markt te liggen. Lokale grondstoffen en nutriënten worden optimaal benut. Van overheden wordt gevraagd om het verwaarden van reststromen te vergemakkelijken.

4. Behoudend

Ketenpartijen en banken willen boeren helpen om de stabiliteit van hun opbrengsten en de continuïteit van hun bedrijf te behouden. Voedselveiligheid en de betaalbaarheid van voedsel moeten zo veel mogelijk worden beschermd. Duurzame overheidsplannen moeten zich eerst nog bewijzen.

5. Biodiversiteit

Een gezonde, levendige bodem, (weide)vogels en insecten zijn onderdeel van duurzame landbouw. Dit kan onder andere bereikt worden door te stoppen met het gebruik van chemische middelen en het aanbrengen van landschapselementen. Ketenpartijen en banken laten boeren aan het woord die dergelijke stappen hebben gemaakt. Overheden kunnen meer agrarisch natuurbeheer stimuleren.

6. Klimaat

Ketenpartijen en banken willen zich inzetten voor de duurzaamheidsambities klimaatneutraal en fossielvrij, onder andere door boeren te stimuleren om over te stappen op hernieuwbare energie. Overheden wordt gevraagd vooral strengere duurzaamheidseisen te stellen aan importproducten.

Dwars door deze verhaallijnen heen zijn ook zijn zes soorten machtsargumenten onderscheiden. Bij gebruik van deze machtsargumenten doen ketenpartijen en banken een beroep op hun: deskundigheid, loyaliteit, netwerk, kwaliteitscontrole, marktmacht en/of machteloosheid.

In hoeverre sturen ketenpartijen en banken 'mee' in de transitie naar natuurinclusieve landbouw?

Aanname in dit onderzoek is dat ketenpartijen en banken aan de hand van de communicatieve boodschappen die zij uitdragen over de toekomst van de Nederlandse landbouw, invloed uitoefenen op de beslissingen van boeren over de toekomst van hun bedrijf. Voor dit rapport is onderzocht welke communicatieve boodschappen worden uitgezonden door ketenpartijen en banken, maar niet wat boeren precies doen met deze boodschap. Deze vraag kan daarom alleen beantwoord worden vanuit communicatief aspect.

Op basis van de resultaten van de discoursanalyse en de workshop met ketenpartijen kan worden geconcludeerd dat ketenpartijen, net zoals boeren, op zoek zijn naar duidelijk toekomstperspectief. Er is erkenning van het belang van verduurzaming, maar er ontbreekt kennis over de manieren waarop dit bereikt

---

kan worden met natuurinclusieve landbouw. De zes verschillende discoursen weerspiegelen dat ketenpartijen en banken meerdere inhoudelijke invullingen geven aan een beoogde transitie naar duurzame landbouw. De discoursen hoogproductief & innovatief en behoudend zijn het dominantst en hebben de minste aansluiting met natuurinclusieve landbouw. Vrijwel alleen bedrijven die zich richten op agrarische niches (zoals biologisch) dragen een duidelijk beeld uit dat aansluit op de beleidsambities rondom natuurinclusieve landbouw. Het discours biodiversiteit sluit hier nauwgezet op aan.

Aanbevelingen voor ketenpartijen

Ketenpartijen en banken wordt aangeraden om:

- a. **Zich meer te verdiepen in biodiversiteit en natuurinclusieve landbouw**
Zowel de discoursanalyse als de workshop en de beursbezoeken wijzen erop dat ketenpartijen en banken slechts beperkte kennis bezitten over het belang van biodiversiteit en de mogelijkheden tot en voordelen van natuurinclusieve landbouw.
- b. **De voordelen van natuurinclusieve landbouw ten aanzien van meerdere duurzaamheidsdoelen te herkennen**
Natuurinclusieve landbouw is een integraal concept. Door om te schakelen naar natuurinclusieve landbouw kunnen boeren en bedrijven bijdragen aan meerdere doelen op het gebied van klimaat, milieu en biodiversiteit. Dit is goed voor de toekomstbestendigheid van bedrijven.
- c. **Meer natuurinclusieve maatregelen te promoten**
Maatregelen zoals kruidenrijk grasland en het aanbrengen van landschapselementen zijn relatief makkelijk te realiseren en vormen ook een potentieel duurzaam verdienmodel voor zowel boeren als ketenpartijen (voor meer maatregelen zie Erisman (2017)). Ketenpartijen en banken zouden (nog) vaker in hun communicatie-uitingen boeren aan het woord kunnen laten die goede ervaringen hebben met natuurinclusieve landbouw.
- d. **Een training te volgen**
Er bestaat een divers aanbod aan trainingen over natuurinclusieve landbouw. Onder andere bedrijfsadviseurs, marketingmedewerkers en productontwikkelaars kunnen daar baat bij hebben.³
- e. **Actief te werken aan bedrijfsstrategieën die in lijn zijn met natuurinclusieve landbouw**
Europees en nationaal beleid zal steeds meer gericht zijn op biodiversiteitsherstel, herstel van waterkwaliteit, bodemkwaliteit en klimaatmitigatie. Daarin zullen steeds meer kansen ontstaan voor ketenpartijen en banken die daar ook aan werken, terwijl het steeds moeilijker zal worden voor bedrijven die hun verdienmodel hebben gebaseerd op een vorm van landbouw met hoge emissies en een lage biodiversiteit. Om te blijven bestaan, zullen diverse ketenpartijen zichzelf opnieuw moeten uitvinden.

Aanbevelingen voor beleid

Voor het ministerie van LNV hebben wij de volgende aanbevelingen:

- a. **Concretisering en consistentie van landbouwbeleid**
Er is behoefte aan een duidelijk lange- en kortetermijnperspectief voor zowel boeren als ketenpartijen met heldere en consistente duurzaamheidsdoelen. Ketenpartijen en banken willen weten wat ervan ze wordt verwacht en wat ze kunnen doen.
- b. **Kennis over biodiversiteit en natuurinclusieve landbouw**
Niet iedereen is op de hoogte van het belang en de betekenis van biodiversiteit. Kennis over de oorzaken van biodiversiteitsverlies en maatregelen om de dalende trend te keren, inclusief natuurinclusieve landbouw, kunnen beter verspreid worden. Om de voordelen van natuurinclusieve landbouw inzichtelijk te maken, kunnen natuurinclusieve maatregelen gekoppeld worden aan bestaande beleidsdoelen zoals de KRW, uitbreiding van de groenblauwe dooradering etc.
- c. **Gelijk speelveld**
Een gelijk speelveld binnen Europa met betrekking tot eisen aan de landbouw op het gebied van milieu en biodiversiteit ondersteunt ketenpartijen en boeren in hun concurrentiepositie en maakt het voor ketenpartijen relevanter om te investeren in natuurinclusieve landbouw. Voor een transitie in Nederland richting natuurinclusieve landbouw is daarom de uitwerking van de Green Deal van groot belang. Nederland zou daarom bijvoorbeeld de afschaling van chemische gewasbescherming en de opschaling van biologische landbouw in Brussel moeten steunen.

---

³ Trainingsmateriaal is beschikbaar via <https://wiki.groenkennisnet.nl/space/VVA>

---

d. **Samenwerking met ketenpartijen en banken**

Het is belangrijk om open te blijven staan voor gesprek en samenwerking met ketenpartijen en banken. Duurzame koplopers zijn nodig om anderen te overtuigen. Tegelijkertijd zijn er grote verschillen tussen ketenpartijen en banken. Sommige bedrijven zien voor zichzelf geen perspectief in een transitie richting natuurinclusieve landbouw, terwijl andere bedrijven daar actief aan willen bijdragen. Wij bevelen aan dat LNV het type gesprek of samenwerking laat afhangen van de mate waarin de doelen en belangen overeenkomen.

e. **Bewustzijn van taalverschillen**

Om een boodschap effectief over te brengen, is het van belang dezelfde taal te spreken. Dat wil zeggen; als een partij vanuit een bepaald discours redeneert, is het van belang hierop aan te sluiten.

Ketenpartijen die communiceren vanuit een hoogproductief discours, kunnen bijvoorbeeld worden aangesproken door biodiversiteit te framen in termen van productie of prestatie (Westerink et al., 2018).

f. **Perspectief voor ketenpartijen en banken**

Wij bevelen aan dat LNV in gesprek gaat met ketenpartijen en banken over het ontwikkelen van perspectief voor banken en bedrijven in de keten. Enerzijds met als doel dat het beleid voor hen duidelijk wordt zodat zij daarop met hun bedrijfsontwikkeling kunnen voorsorteren en kansen kunnen benutten. Anderzijds zal het waarschijnlijk nodig zijn om niet alleen natuurinclusieve initiatieven te stimuleren, maar ook te werken aan het afbouwen van onderdelen van het huidige systeem die de transitie in de weg staan en biodiversiteitsverlies in stand houden (de x-curve van transitietheorie; Visser et al., 2021). Wij bevelen aan dat LNV daarop in samenspraak met de Europese Commissie actief beleid gaat voeren en daarover helderheid schept richting ketenpartijen en banken.

Literatuur

- Dessart, F.J., Barreiro-Hurlé, J., van Bavel, R., 2019. Behavioural factors affecting the adoption of sustainable farming practices: a policy-oriented review. *European Review of Agricultural Economics* 46 (3), 417-471. <https://doi.org/10.1093/erae/jbz019>.
- Erismán, J. W., van Eekeren, N., van Doorn, A., Geertsema, W., & Polman, N. (2017). *Maatregelen Natuurinclusieve landbouw*. (Wageningen Environmental Research rapport; No. 2821). Wageningen Environmental Research. <https://edepot.wur.nl/419124>.
- Fairclough, N. (2013). Critical discourse analysis. In *The Routledge handbook of discourse analysis* (pp. 9-20). Routledge.
- Foucault, Michel. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Translated by A. M. Sheridan-Smith. Routledge Classics 2nd ed. New York: Routledge 2002.
- Hood, C., Margetts, H.Z., 2007. *The tools of government in the digital age*. Palgrave Macmillan, New York, NY.
- Lamb, W.F., Mattioli, G., Levi, S., Roberts, J.T., Capstick, S., Creutzig, F., Minx, J.C., Müller-Hansen, F., Culhane, T., Steinberger, J.K., 2020. Discourses of climate delay. *Global Sustainability* 3, e17.
- Lauwere, Carolien de, Monique Slegers, Marieke Meeusen, 2022. The influence of behavioural factors and external conditions on Dutch farmers' decision making in the transition towards circular agriculture. *Land Use Policy* 120, <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2022.106253>.
- Leach, J., 2000. Rhetorical analysis. In: M.W. Bauer and G. Gaskell (Eds.), 2000. *Qualitative researching with text, image and sound. A practical handbook*. London: Sage. Pp 207-226.
- Lester, J. N., Muskett, T., & O'Reilly, M. (2017). Naturally occurring data versus researcher-generated data. *A practical guide to social interaction research in autism spectrum disorders*, 87-116.
- Mertens, D. M. (1999). Inclusive evaluation: Implications of transformative theory for evaluation. *American Journal of Evaluation*, 20(1), 1-14.
- Michie, S., M.M. van Stralen and R. West, 2011. The behaviour change wheel: a new method for characterising and designing behaviour change interventions. *Implementation science* 6 (42). <http://www.implementationscience.com/content/6/1/42>.
- Miles, M.B., Huberman, A.M., 2013. *Qualitative Data Analysis*. Sage, London.
- Schrijver, R., Westerink, J., de Jong, K., Smit, B., van der Meer, R., & Dijkshoorn, M. (2022). *Verdienmodellen voor extensieve landbouwbedrijven: pijlers, principes en perspectieven*. (Rapport / Wageningen Environmental Research; No. 3166). Wageningen Environmental Research. <https://doi.org/10.18174/573664>.
- Smits, M. J. W., Dawson, A. W., Dijkshoorn-Dekker, M. W. C., Ferwerda-van Zonneveld, R. T., Michels, R., Migchels, G., Polman, N. B. P., Schrijver, R. A. M., & Sukkel, W. (2020, May). *Verrijken, benutten en sparen: Bewegen richting natuurinclusieve landbouw*. Wageningen Economic Research. <https://edepot.wur.nl/525408>.
- Van Doorn, A., Melman, D., Westerink, J., Polman, N., Vogelzang, T., & Korevaar, H. (2016). *Food-for-thought: natuurinclusieve landbouw*. Wageningen University & Research. <https://doi.org/10.18174/401503>.
- Van Eldik, Z., Westerink, J., Schrijver, R., Dijkshoorn-Dekker, M., & Schütt, J. (2021). *Overzicht handelingsperspectieven voor beleid gericht op extensivering van de landbouw*. (Rapport / Wageningen Environmental Research; No. 3110). Wageningen Environmental Research. <https://doi.org/10.18174/553886>.
- Van Mierlo, B., Arkesteijn, M., & Leeuwis, C. (2010). Enhancing the reflexivity of system innovation projects with system analyses. *American Journal of Evaluation*, 31(2), 143-161.
- Visser, S., Keesstra, S., Maas, G., De Cleen, M., & Molenaar, C. (2019). Soil as a basis to create enabling conditions for transitions towards sustainable land management as a key to achieve the SDGs by 2030. *Sustainability*, 11(23), 6792.
- VNBL, 2020. Feiten en cijfers. *Special Natuurinclusieve Landbouw*. *Vakblad Natuur Bos Landbouw*, 164, 8-9.

Westerink, J., Pérez-Soba, M., & van Doorn, A. (2020). Social learning and land lease to stimulate the delivery of ecosystem services in intensive arable farming. *Ecosystem Services*, 44, [101149]. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2020.101149>.

Westerink, J., Smit, B., Dijkshoorn, M., Polman, N., & Vogelzang, T. (Eds.) (2018). *Boeren in Beweging: Hoe boeren afwegingen maken over natuurinclusieve landbouw en hoe anderen hen kunnen helpen*. Wageningen University & Research. <https://doi.org/10.18174/454040>.

Bijlage 1 Verslagen beursbezoeken

B1.1 Vlagtwedde landbouwbeurs

17 JUNI 2022, VERSLAG ZOË VAN ELDIK

Ingang Vlagtwedde

Het evenemententerrein van de landbouwbeurs in Vlagtwedde is omheind met een hek. Over het hek klinkt Nederlandstalige muziek. Ik loop richting een geel spandoek met de zwarte letters *ingang*. Naast het spandoek hangen ook twee kleinere spandoeken met de naam van een Nederlandse bank. Boven de ingang hangen vier vlaggen van sponsors: de bank en een adviesbureau. Eenmaal door de ingang loop ik naar de kassa, onder een kleine witte feesttent. Er zit een dame achter glas. Ik bestel een kaartje voor 1 volwassene voor €12,50. Ik krijg van de dame een klein roze toegangskaartje en een betaalbonnetje. Het roze toegangskaartje mag ik gelijk weer inleveren wanneer ik verder doorloop. Op het looppad liggen metalen platen. Aan mijn rechterhand zie ik als eerste een tent van een hoveniersbedrijf, achteraf het enige hoveniersbedrijf. Links van mij staat een tent met speelgoedtractoren. Ik pak een flyer van het hoveniersbedrijf en loop door. Naast het hoveniersbedrijf staat een tent die dubbel zo groot is als de 'gewone' tenten (gewone tenten zijn naar schatting zo'n 4x4 meter). Deze grotere tent is van een adviesbureau. Er liggen geen flyers in de tent. Wel staat er een aantal medewerkers van het bureau aan statafels klaar om vragen van bezoekers te beantwoorden. De medewerkers dragen allemaal een witte blouse, een spijkerbroek en schone leren schoenen. Op de statafel liggen pennen met het logo van het adviesbureau. Ik loop langs de tent naar een groot geel spandoek waar je pal tegenaan loopt. Op het spandoek staan de woorden: "Met gezond (boeren)verstand, blik op een realistische toekomst voor boer, burger, platteland en stad." Onder deze woorden staat een aantal foto's. Links foto's van industrie, een knooppunt, windmolens en zonnepanelen. In het midden foto's van een landschap, kippen, varkens en schapen. Rechts staan foto's van landbouwproducten zoals vlees, melk, graan, aardappelen en eieren. Rechts onderin staat het logo van de landbouwbeurs. Bij het spandoek kun je kiezen om naar rechts te lopen of naar links. Ik neem de linkerafslag omdat het daar drukker lijkt.

Afbeelding 1 Spandoek bij de ingang (foto door auteur gemaakt).

Mijn tactiek is om bij zo veel mogelijk tenten flyers te verzamelen. Ik loop bij alle tenten met een glimlach naar binnen en vraag of ik een flyer mag meenemen. De meeste standhouders antwoorden met 'ja hoor'. Sommige vragen wat ik doe. Ik antwoord dat ik onderzoeker ben en onderzoek welke vormen van landbouwinnovatie worden gestimuleerd door ketenpartijen. Zonder uitzondering zie ik aarzeling bij de standhouders aan wie ik dit vertel. Ik merk dat ze gelijk rechttop gaan staan en een stapje achteruit doen. Dit geeft de indruk dat de standhouders niet van onderzoekers gecharmeerd zijn. Het gesprek wordt ook gelijk afgekapt. "Nou succes ermee."

Soorten standhouders

Er zijn grofweg twee soorten standhouders te onderscheiden: standhouders met poloshirt en standhouders met een witte blouse. Ongeveer 9 van de 10 standhouders-met-polo zijn man, vrouwen die erbij staan, schenken meestal koffie. Standhouders-met-polo vertegenwoordigen loonwerkbedrijven, landbouwwerktuigbedrijven, veevoerbedrijven, supplementbedrijven, ongedierte bestrijders, gewasbeschermings & zaden etc. Op het poloshirt staat de naam of het logo van het bedrijf. Standhouders met blouse vertegenwoordigen adviesbureaus, makelaardijen en banken. Hier is de verdeling man-vrouw ongeveer 65%-35%, beiden zijn er om mensen aan te spreken.

Soorten ingrichting

De tenten van standhouders-met-blouse zijn vaak heel bescheiden ingericht, met statafels en banners van het bedrijf. Op de statafels liggen bijna altijd pennen en kladblokken met de naam van het bedrijf. Tenten van standhouders-met-polo zijn vaak uitbundiger, dat wil zeggen dat de tent bijvoorbeeld is gedecoreerd met het product dat zij verkopen. Ongeveer de helft van deze standhouders werkt ook met een prijsvraag. Dit houdt in dat een bezoeker mag raden hoeveel er van iets in een bak ligt (bijvoorbeeld eieren) of hoe zwaar iets is (bijvoorbeeld een hooibaal). Als je mee wil doen, moet je je gegevens achterlaten om de prijs te kunnen winnen (bijvoorbeeld gratis levering). Ook in deze tenten staan statafels met pennen en kladblokken, maar ook informatiefolders en bestelformulieren. De meeste van dit soort tenten bieden een kleinigheidje aan. Vooral kinderen zijn in deze kleinigheidjes geïnteresseerd. Naarmate de dag vordert, zie ik bezoekers met kinderen slepen met voeremmers, ballen, buttons, petjes, vliegenmeppers en snoepgoed. De opvallendste tenten zijn die van de landbouwwerktuigen. Niet vanwege de inrichting van de tenten zelf, maar vanwege wat eromheen staat. Er staan rijen met glimmende, schone en spiksplinter nieuwe trekkers, zaaimachines, vrachtwagens e.d. Enkele tieners die zich onder de bezoekers bevinden, mogen in de cabines klimmen. Ouders en grootouders staan er goedkeurend naar te kijken.

Activiteiten

Er zijn op het terrein vier demonstratievelden. Op een van de velden wordt door ruiters en menners een obstakelparkour afgelegd. Vooral gezinnen met kinderen kijken hiernaar. Bij een ander veld liggen een stuk of zes varkens in een omheinde (4x8 meter) weide met een waterplas. Het demonstratieveld van een stichting voor historische trekkers wordt het drukst bezocht. Over het veld rijden oldtimer-trekkers. Het publiek bestaat voornamelijk uit mannen. Mannen met grijze haren zijn in de meerderheid, sommige hebben ook hun (klein)kinderen aan de hand. Langs het veld staan vintage-trekkers en werktuigen opgesteld. Op het veld van een grondverzetbedrijf staan de hele dag graafmachines grond te verzetten. Ik zie niemand die daar stil bij staat wanneer ik er langs loop.

Soorten bezoekers

Bezoekers waren overwegend oud. Ongeveer de helft naar schatting boven de 60 jaar. Deze groep bestond ongeveer voor driekwart uit mannen. Daarnaast bestond ongeveer een kwart van het totaal uit gezinnen en stellen. Bezoekers waren gekleed in shirts met korte mouwen, (korte) spijkerbroeken en zonnebrillen. Enkele mannen droegen ook een pet. Aan het accent dat ik om me heen heb gehoord, was af te leiden dat de meeste bezoekers uit de regio kwamen.

Korte gesprekken

Tijdens mijn bezoek heb ik een paar korte gesprekken gevoerd, maar vooral geluisterd naar de gesprekken van anderen. Mijn eerste gesprek was met een vertegenwoordiger van LTO-Noord. Toen ik vroeg naar wat ik ongeveer in hun flyers kon lezen, vertelde hij over een meetproject in de buurt. Het standpunt van de vertegenwoordiger was dat het huidige stikstofbeleid veel te willekeurig is gevormd. "Meten is weten", was zijn leus. Hij verwachtte dat hun metingen zouden kunnen aantonen dat de schade vanwege stikstofdepositie

in de buurt van Vlagtwedde minder is dan wordt aangenomen. Zijn taak was om zo veel mogelijk boeren te overtuigen om mee te doen. Het stikstofbeleid is ook een belangrijk onderwerp bij de bezoekers om mij heen. Menigmaal hoor ik mensen hun misnoegen daarover uitspreken. "Die boeren verhuizen gewoon naar een andere plek waar het wel kan, je verplaatst het probleem hiermee alleen maar." "Die Van der Wal, die doet maar wat." "Wat een onzin."

Afbeelding 2 Menssportdemonstratie (foto door auteur gemaakt).

Afbeelding 3 Een groep bezoekers bekijkt oude trekkers en werktuigen (foto door auteur gemaakt).

Ik word op een gegeven moment aangesproken door iemand van een agrarische jongerenvereniging. Ik word door hen gevraagd of ik wil komen raden hoeveel een hooibaal weegt. De jonge man, begin 20, die mijn schatting opschrijft, moet lachen. Ik krijg de indruk dat ik het gewicht van de hooibaal zwaar heb overschat. Als ze vragen wat ik doe, vertel ik dat ik onderzoeker ben en onderzoek doe naar landbouwinnovatie. Net als bij de anderen aan wie ik dit vertel, blijkt het een doodoener te zijn voor de sfeer. Het gesprek valt stil totdat een van de jongeren mij vraagt of ik misschien nog een baan voor hem weet, iets in de backoffice

waar je niet te hard hoeft te werken. Ik zeg dat er vast wel boeren te vinden zijn die staan te springen om iemand die hen kan helpen bij de administratie en loop dan door.

Bij de tent van het lokale agrarisch natuurcollectief vraag ik welke flyer het meest wordt meegenomen. Ik krijg een flyer in mijn handen gedrukt over weerbare aadappelteelt. Ik word gevraagd of ik wil proberen de weidebloemen op een foto te matchen met hun naam. Ik geef twee verkeerde antwoorden en mag vervolgens met enige schaamte doorlopen.

Mijn uitgebreidste gesprek is met een ondernemer die biologische supplementen verkoopt op basis van zuivelbacteriën. In eerste instantie probeert hij mij te overtuigen van de werking van zijn supplementen. Als ik hem vertel dat ik geen boerin ben maar een onderzoeker, vertelt hij dat hij heeft geprobeerd om Wageningen zijn producten te laten onderzoeken zodat hij een officiële claim op de werking ervan kon krijgen. Het onderzoek zou hem 100.000 euro kosten, en dat vond hij de claim niet waard. Vooralsnog werken zijn producten voor zich en blijft zijn klantenkring daardoor voldoende groeien.

Afbeelding 4 Advertentie voor kruidenrijk grasland (foto door auteur gemaakt).

Opvallende zaken

Het valt op dat, naast landbouwbedrijven, ook veel bouwbedrijven een tent hebben. Zo zijn er tenten die vloerisolatie verkopen, dakdekkers, en houtbewerkers. Ook transport is vertegenwoordigd in de vorm van vrachtwagens en scooters. Een andere opvallende groep zijn de 'coaches', en accountants die hulp en ondersteuning bieden bij overname van een bedrijf.

Opmerkingen over NIL

Naar verhouding was er zeer weinig aandacht voor natuurinclusieve landbouw. Naast de vanzelfsprekende partijen zoals het agrarisch natuurcollectief en het waterschap, was het [...] een bijzondere uitzondering. Dit bedrijf verleent varkens om akkers om te ploegen. Tevens kan je de varkens ook inhuren voor (kinder)feesten en partijen. Naast het [...] stond een trekker met een bordje 'kruidenrijk grasland'. Een bord naast de traktor verwees naar het loonwerkbedrijf dat kruidenrijk grasland inzaait.

B1.2 Landbouwwakdagen Middenbeemster

2 september 2022, verslag Zoë van Eldik en Laura van der Doorn

Onderweg naar de landbouwwakdagen Noord-Holland in Middenbeemster maakte ik een korte stop in Amsterdam om Laura op te halen: studente Bos- en Natuurbeheer in Wageningen. Onderweg naar de beurs observeren we als oefening de omgeving alvast. Wat opvalt, is dat langs de snelweg van Amsterdam naar Middenbeemster grotendeels graslanden liggen. De graslanden zijn eentonig, laten geen duidelijk tekenen zien van bloemen of kruiden. Langs de snelweg zijn ook regelmatig omgekeerde vlaggen te zien. Meestal zijn ze bevestigd aan een hek langs het grasland. Pas als we de snelweg verlaten, staan er ook bomen langs de provinciale weg en zien we ook percelen met akkerbouw (grotendeels suikerbiet). Een enkele boerderij heeft een bloemenstrook ingezaaid; deze staat in bloei en valt op door de kleurrijke combinaties van bloemsoorten. Langs de provinciale weg passeren we een tiental boerderijen. Bij meer dan de helft hangt een omgekeerde vlag of een rode zakdoek aan een vlaggenstok.

Aangekomen bij de beurslocatie worden we vriendelijk onthaald door een verkeersregelaar in een geel hesje. We worden een grasland opgestuurd om te parkeren. Het grasland bestaat uit Engels raaigras. Ongeveer aan één op de tien auto's die geparkeerd staan, is een rode zakdoek geknoopt. Zakdoeken zijn vaak aan de trekhaak- of achter de ruitenwisser bevestigd. Een enkeling had een sticker in de vorm van een zakdoek op zijn auto bevestigd met de tekst: #trotsopdeboer.

Afbeelding 5 Auto met #trotsopdeboer (foto door auteur gemaakt).

De ingang van de beurs ligt aan de andere kant van de weg ten opzichte van het grasland waar de auto's staan geparkeerd. Al lopend naar de ingang zien we een aantal schoongepoetste trekkers boven het hek uitsteken. Het lijken nieuwe trekkers. Ze zijn groot ten opzichte van een mens (zithoogte tot ongeveer 5 meter, banden met tot 2,5 diameter). Ongeveer de helft heeft ook een aangekoppeld landbouwwerktuig. Bij de ingang laten we onze digitale entreeticket zien (7,50 euro online, 10 euro als je ter plekke betaalt). Ik betaal 3 euro voor een parkeerticket en neem een programmaboekje met plattegrond mee.

Als Laura en ik – en ook Judith en Meike – binnen zijn, bespreken we wie als eerste waar naartoe gaat. We besluiten dat Judith en Meike het terrein buiten verkennen. Laura en ik gaan de kramen langs die in een witte evenemententent zijn ondergebracht (tent van ongeveer 150x50 meter).

Na de ingang is het nog zo'n 100 meter lopen om bij de evenemententent te komen. Onderweg staan weer enkele trekkers opgesteld. Deze zijn tweedehands en ogen kleiner dan degene die we van achter het hek

---

zagen. De meeste trekkers (zowel nieuw als tweedehands) zijn van buiten rood of groen gekleurd. Als we langs de trekkers lopen, zien we aan onze linkerkant een melkveebedrijf. Voor de ingang van de evenemententent is een man (eind 60) aan het demonstreren hoe hij touw maakt. Laura en ik worden voor de ingang van de evenemententent benaderd door een studente van de Universiteit Wageningen die ons vraagt of we een vragenlijst in willen vullen. De vragenlijst bestaat uit een aantal vragen over de wenselijkheid van natuurlijke bestuivers en de planten en kruiden waar ze graag op afkomen.

Standhouders

Laura en ik lopen binnen alle kramen af. Bij aankomst bij een kraam vragen we of we een flyer mogen meenemen. Elke kraamhouder heeft hiermee ingestemd. Bij de kramen vertelde we dan dat we studeren en werken in Wageningen, dat we onderzoek doen naar welke ketenpartijen er op een landbouwbeurs aanwezig zijn, welke producten zij aanbieden en hoe agrariërs daardoor beïnvloed worden. Daarna vroegen we of de kraamhouder iets wilde vertellen over het product of de dienst die zijn aanboden. Naar schatting was zo'n 85% van de standhouders man. Ongeveer de helft van de vrouwen die in een kraam stonden, vertegenwoordigde een overheidsinstantie (provincie/gemeente/waterschap). Ongeveer 80% van de standhouders draagt een shirt (vaak polo) met een logo van het bedrijf dat zij vertegenwoordigen. Overige vertegenwoordigers zijn formeler gekleed (blouse of jurk zonder print). Formeler geklede vertegenwoordigers boden vaak financiële diensten (accountants) of vastgoeddiensten (makelaars) aan. Twee derde van de kramen binnen was specifiek gericht op de melkveehouderij (melkrobots, stalinstallaties, voedingssupplementen, graslandzaden). Ongeveer een tiende vertegenwoordigde financiële of vastgoeddiensten, en ongeveer een tiende vertegenwoordigde algemene (technische) beheerdiensten op het gebied van water en energie. Akkerbouw werd bijna niet vertegenwoordigd (alleen enkele zaad-leveranciers en bodemadviseurs).

Standhouders buiten vertegenwoordigden bijna allemaal landbouwwerktuigleveranciers. Enkele uitzonderingen waren o.a. een lokale productorganisatie en een jagersvereniging. De meeste werktuigleveranciers toonden zware, fossiele brandstof gedreven tractoren en grote landbouwwerktuigen. Eén leverancier toonde ook een elektrische, en naar verhouding vrij kleine graafmachine.

Soorten inrichting

Kramen waren relatief simpel ingericht. Achterin vaak een banner of poster van het bedrijf, voorin een tafel of statafel waar flyers op lagen en soms ook pennen, sleutelhangers, kladblokken of andere kleinigheden waar het logo van het bedrijf op stond. 'Duurzaamheid' werd door twee derde van de kraamhouders wel ergens vermeld. De interpretatie van duurzaamheid was verschillend. Bij producten betrof het woord duurzaamheid meestal de langdurige bruikbaarheid en efficiëntie van een product (bijvoorbeeld bij stal- of melkinstallaties). Bij diensten refereerde duurzaamheid naar bedrijfsdiensten voor het reduceren van uitstoten in het algemeen en/of advies over omgang met de (nieuwe) stikstofnormen.

Tussen de evenemententent en het buitenterrein was ruimte gemaakt om wat te eten of te drinken. Witte plastic stoelen stonden zowel binnen als buiten om vrij gebruikt te worden. Er werd een simpel arrangement aan warme en koude dranken aangeboden (koffie, thee, fris en bier). Net buiten de 'kantine' werden ook snacks aangeboden: een foodtruck met frituur aanbod (patat, kroketten etc.), biologisch ijs en Beemsterkaastosti's. Er stond ook een tent waar Beemsterkaas los verkocht werd. Bij de tent lag een kinderboekje met een geïllustreerd verhaal over het maken van kaas.

Achter de kantine begon het buitenterrein. Rechts van de kantine stonden diverse kramen waarnaast nieuwe trekkers en landbouwwerktuigen stonden opgesteld. Links van de kantine was een demonstratieveld waar jongvee werd gekeurd.

Activiteiten

De Jongveekeuring trok de aandacht van alle leeftijden. Gezinnen scharden zich rondom de hekken. Het jongvee werd voor ongeveer 80% begeleid door tieners. Er werd vol trots door luidsprekers over de terugkomst (na corona) van de jongveekeuring gesproken. Ook het belang om deze traditie in stand te houden en jongeren te enthousiasmeren voor de melkveehouderij werd benadrukt. Het jongvee bestond uit zwart-wit en zwartbruin gevlekte koeien. De koeien waren geborsteld en schoongeboend en werden aan een halster voorgeleid aan de juryleden die in het midden van het demonstratieveld stonden. De winnende

koeien kregen een rozet op hun halster geklemd en hun eigenaar ontving een beker. Sommige jongeren die meededen, liepen later zelf met een opgespelde rozet over het terrein.

Afbeelding 6 Jongeren presenteren hun jongvee aan de jury (foto door auteur gemaakt).

Soorten bezoekers

De beurs werd door opvallend veel gezinnen bezocht. De ratio man-vrouw was daardoor relatief in balans: gevoelsmatig zo'n twee derde man en een derde vrouw. De aanwezigheid van gezinnen gaf de indruk dat de beurs ook als 'familie-uitje' werd ervaren. Ook de leeftijden waren gemengd. Ongeveer een kwart van de bezoeker leek boven de 60, de helft zo tussen de 40 en de 60, en het overige kwart jonger dan 40. Aan het accent kon worden opgemerkt dat nagenoeg iedereen uit de regio kwam. Meer dan de helft van de bezoekers droeg een spijkerbroek, een T-shirt zonder opdruk en stevig schoeisel zoals lederen klompen. Een enkeling droeg een rode zakdoek of liet hun kinderen met een rode zakdoek om het hoofd lopen. De sfeer onder de bezoekers was gemoedelijk en optimistisch.

Korte gesprekken

Ongeveer de helft van de kraamhouders bij wie we een flyer komen halen, knoopt een gesprekje met ons aan. Een korte reconstructie van opvallende opmerkingen:

- Een bedrijf biedt diensten aan op het gebied van watertoevoer, opslag en afvoer. Ze bieden onder andere ook aan om een bron te slaan. Ik vraag of dat zomaar mag, aangezien de problemen met droogte toenemen. De standhouder vertelt dat je tot een grens van 10.000 kuub zelf grondwater mag oppompen zonder consequenties en dat het vooral belangrijk is dat je pompinstallatie een bepaalde kwaliteit van water moet kunnen garanderen. Kwantiteit wordt eigenlijk nooit gecontroleerd.
- Een standhouder met zonnepanelen vertelt dat het installeren van zonnepanelen alleen nog maar interessant is als het voor eigen gebruik is. Levering van energie is geen verdienmodel, omdat de netcapaciteit te klein is. In veel gebieden worden zonnepanelen daardoor zelfs (tijdelijk) van het net afgehouden.
- Ik vraag een zadenleverancier of ze ook mixen voor kruidenrijkgrasland aanbieden. Dat doen ze en die worden steeds populairder. Melkveehouders raken volgens de standhouders langzaam overtuigd dat kruidenrijk grasland niet ten koste hoeft te gaan van de productiviteit. Toch wordt het als een echte omslag ervaren. De voornaamste motivatie om over te stappen, is dat ze voorsorteren op een overheveling van GLB gelden naar de 2^e pijler. Koeien moeten vaak even wennen, maar vinden het daarna lekker. De mix die ze als voorbeeld noemen, heeft drie toegevoegde kruidensoorten.
- Een standhouder van een vastgoedbedrijf heeft een banner waarop staat: "Agrarische gronden met ontwikkelperspectief." Ik vraag of het dan ook gaat over een agrarisch ontwikkelperspectief, bijvoorbeeld

---

een andere (duurzame) bedrijfsvoering. Antwoord is dat het gaat om agrarische gronden die in aanmerking komen voor woningbouw.

- Een kraamhouder biedt retraites op Tenerife aan. Op de banner staat: "Maak van een crisis een kans" en op zijn tafel liggen flyers op een rode zakdoek (als teken van solidariteit, zo verklaart hij later). Hij vertelt dat boeren vaak last hebben van een stigma dat ze niet horen te praten over hun gevoelens. Hij ziet steeds vaker boeren die suïcidaal worden en wil daar wat aan doen. Vaak heeft het niet alleen met de bedrijfsvoering te maken, maar is er ook iets in de relationele sfeer niet in orde.
- Een groepje jongens staat tussen de trekkers (een stuk of zes, gekleed in spijkerbroek en zwart hemd). Een van de jongens zegt met een accent: "ik was laatst bij een herenboer", waarop een ander vraagt: "wat is dat"? En volgt een korte uitleg van de jongen. De overige jongens vinden het een opmerkelijk concept en moeten er een beetje om lachen, maar lijken ook geïntrigeerd. Een grote trekker waar ze op aflopen, trekt de aandacht weer weg van het onderwerp.
- Bij de provincie maken we een praatje over de landschapsidentiteit van Noord-Holland. Qua landbouw staat de provincie bekend om de relatief hoge concentratie melkveehouderijen. De provincie-medewerker benadrukt dat de landbouwintensiviteit in Noord-Holland echter een stuk lager is dan in Brabant. Problemen zoals stikstof zijn al lang bekend bij de provincie. Daarnaast is het verzakken van veen ook een actueel probleem. De provincie-medewerker ziet de huidige spanningen rondom het stikstofdossier als spannend, maar noodzakelijk. Ze laat ons een kaart zien. Op de kaart zijn de gebieden die de provincie in eigendom heeft aangegeven. Ze vertelt dat ze nu druk bezig zijn met het inventariseren van extensiveringsmogelijkheden. Melkveehouders die willen extensiveren hebben voorrang ten aanzien van akkerbouwers bij provinciale gronduitgifte. Dat komt omdat zij in het bezit zijn van meer certificaten dan akkerbouwers, waarmee zij gemakkelijker hun duurzaamheidsgraad kunnen bewijzen. De stand van de provincie is ingericht om informatie te verschaffen over 'duurzaam pachtbeleid'. Dit pachtbeleid heeft een contractduur van 4 tot 6 jaar.

Opvallende zaken

In vergelijking van de landbouwbeurs in Vlagtwedde lijkt de sfeer in Middenbeemster gemoedelijker. De bezoekers waren diverser (zowel in gender als in leeftijd). Bezoek werd als 'uitje' ervaren. Een grote meerderheid van de standhouders heeft een technisch aanbod (dat wil zeggen: technologische stalverbetering, robotisering e.d., maar ook veredelde zaden, voedingssupplementen e.d.). Idee van duurzaam is vaak dat iets een lange tijd mee kan gaan. Buiten meer bio dan binnen, maar alsnog zeer in de minderheid (misschien 1 op 20). Vooral aandacht voor de melkveehouderij.

Opmerkingen van NIL

Het aanbod Natuurinclusieve landbouw kan als minimaal beschouwd worden. Bij doorvragen leken de meeste standhouders wel gehoord te hebben van natuurinclusief. Desondanks werd het nagenoeg nergens als gangbare landbouw beschouwd of gepresenteerd. Kruidenrijk grasland lijkt bij de zaadverstrekkers wel in populariteit toe te nemen. Voornaamste reden daartoe lijkt het voorsorteren op financiële compensatie uit de 2^e GLB-pijler.

B1.3 Landbouvvakdagen Middenbeemster

2 september 2022, verslag Meike Josemans en Judith Westerink

Na ons kaartje te hebben laten zien, word je van buitenaf met een 'gang van trekkers' naar binnen geleid. Deze trekkers zijn tweedehands en voor verkoop. Het valt op dat ze erg glimmen en opgepoetst zijn. Ze zien er als nieuw uit en het is gewoon goed spul. We weten niet of er achter de verkoop een bedrijf zit dat tweedehands machines verkoopt. De gang van trekkers trekt bekijks en is de weg naar het 'echte terrein'.

Afbeelding 7 & 8 Trekkers bij de ingang (foto's gemaakt door de auteurs).

De beurs is op het erf van een melkveehouderij en een stal is gelegen links van de gang van trekkers. Je ziet een typische, grote, moderne stal met goede ventilatie. Het is rustig in de stal, enkele koeien liggen (ligboxenstal). Het oogt gangbaar en groot, met twee stallen.

Iets de bocht om bij de entree staan al een paar stands, waaronder een man die koeientouwen maakt. Vier touwtjes werden gedraaid om vervolgens gevlochten touwen van te maken. Het gaat om een ambachtsman die lol heeft in wat hij doet. Er staat een handgeschreven bordje bij. Het is duidelijk dat hier geen groot bedrijf achter schuilt. Op basis van wat we op de beurs gezien hebben, past deze man er niet helemaal tussen met zijn koeientouwen.

Via de entree in een grote tent kom je bij alle andere stands die binnen staan. Het ziet eruit zoals je op elke beurs tegenkomt: iedere onderneming heeft een eigen vak waar ze hun bedrijf/producten presenteren. Hoe groter/rijker het bedrijf, hoe groter het vak.

Buiten stuiten we op een show van kalveren en jongvee: Noord-Hollandse Jongveekeuring 2022. Kalfjes worden op een rij gezet en gepresenteerd door de kinderen van het gezin/de familie van wie het kalf is. Ze worden met trots door het gezin gepresenteerd. Het is een wedstrijd en er worden grote, glinsterende bekens uitgedeeld aan de winnaars.

Serie afbeeldingen Jongveekeuring (foto's gemaakt door de auteurs).

De kalfjes die niet meededen aan de show (of al gepresenteerd waren), lagen of stonden in stro onder een afdakje tegen de zon. Er was een soort salon voor de koeien die 'vers gepolijst, gekapt, geschoren en in de lak' werden gezet om ze extra mooi te maken en op te doffen. De koeien werden zelfs na het plassen gedept. Het gaat om 'zien en gezien worden' als professioneel melkveehouder die zijn mooiste koeien showt.

Vervolgens liepen we door naar de stands buiten. Er werden allerlei machines en producten getoond. De eerste stand met allerlei folders over (maai)machines. De drie mannen droegen allemaal een blouse. De blouses vielen niet uit de toon. Toen genoemd werd dat we onderzoekers waren, kwam één man best geïnteresseerd over en liet een paar folders zien van maaimachines voor in kruidenrijk grasland. Kennelijk had deze standhouder een andere standhouder ingelicht waarvoor we kwamen, aangezien een man op ons af kwam met 'dan hebben jullie vast interesse in deze folder'. Meneer wist echter niet wat een wildredder is. Hij noemde dat hazen, pullen en insecten zo met het gras mee de maaier in gaan. Geen kennis van biodiversiteit dus, maar in de folder wel opvallende foto's van kruiden in grasland (met een maaier).

Bij de stand van [...] werd (naast de uitgestalde chemische middelen) uitgebreid verteld over biologische gezondheidsproducten voor koeien toen we noemden dat we interesse hebben in biodiversiteit en natuurinclusief boeren. Vader en zoon waren enthousiast over biologische en natuurlijke producten voor diergezondheid.

Een stand op de hoek had allemaal verse, lokale producten uitgesteld. De standhouders verbinden de lokale verkoop en roepen op dat boeren zouden moeten samenwerken om gezamenlijk hun producten te verkopen en te promoten. Dit was de enige stand die folders had die direct gaan over kruidenrijk grasland, biodiversiteit en agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Mevrouw vertelde dat ze bloemrijke mengsels ontwikkeld hebben met de agrarische natuurvereniging, zodat akkers en bloemen kunnen samengaan en minder onkruidbestrijding nodig is. Daarbij is rekening gehouden met bloemen die niet/nauwelijks als onkruid de akker in verspreiden (waar een boer het vaak niet zo op heeft).

Afbeelding 9 Stand met streekproducten.

De volgende stand liet een grote foto zien van een plas-dras vogelland en had een uitstalling van een pomp voor plasdras, zonnepanelen voor de pomp en schrikdraad tegen vossen. De standhouder begon terughoudend nadat we vertelden dat we onderzoekers zijn, maar werd tijdens het gesprek opener. Meneer noemde dat het erom gaat dat het schrikdraad écht goed geplaatst moet worden, aangezien vrijwilligers het nog weleens fout geplaatst hebben (waardoor het nog steeds geen zin had tegen de vos). Meneer noemde dat er voor de wolf hogere palen nodig zijn, maar die zijn er nog niet echt.

Op het terrein waar verschillende machines uitgesteld zijn, was ook een kleine elektrische graafmachine te zien. Er was ook een springkussen in de vorm van een graafmachine.

In de stand met honing en bijenproducten was een vrouw aanwezig die zelf gemotiveerd was bijen te houden. Ze plaatste haar volken op diverse plekken in de regio. De Beemster was altijd het eerste gebied in het voorjaar vanwege de bloeiende fruitbomen. We hebben het niet over natuurinclusief gedrag gehad.

Na een korte pauze maakten we onze ronde buiten af. In een stand over precisielandbouw werd door drie heren veel verteld over natuurinclusief gedrag, nadat wij dat ter sprake brachten. Ze waren zelf erg enthousiast, vooral in relatie tot bodem. Door met een machine door de akker te rijden, kan in kaart gebracht worden waar bij welk stuk grond welke stoffen noodzakelijk zijn. Zo kan er precies in kaart gebracht worden welke stoffen waar aangevuld moeten worden (en wat er gespoten moet worden). Op deze manier kunnen er minder meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen toegevoegd worden (in plaats van overall hetzelfde spuiten). Meneer noemde dat winst voor hen niet belangrijk is, maar zij meer staan voor het optimaliseren wat nodig is voor de grond. Opvallend: er is geen echte systeembenadering te zien op de beurs. Ieder biedt zijn eigen oplossingen. Ieder voor zich. Ook opvallend: bij de meeste mannen die wij benaderden (of zij ons), was het eerste wat ze vroegen: 'Zijn jullie melkveehouders?'

Er werd in een stand van een mechanisatiebedrijf een filmpje vertoond van het winnen en voeren van vers gras: een boer vertelde zelf het nut daarvan. In het filmpje was gras te zien met klavers en paardenbloem. De koeien stonden op stal.

Binnen

Kort liepen we nog een rondje binnen om – net als onze twee collega's – ook binnen even te hebben gezien. Bij het waterschap hebben we een vrouw en een man gesproken. Met meneer heeft Meike even gesproken en Judith met mevrouw (de coach). Meneer vroeg waar wij van waren en nadat de WUR genoemd werd en

---

natuurinclusief gedrag, werd hij blij. Hij vertelde dat het een grote klus is om huidig Nederland om te vormen naar landbouw + natuur, maar dat natuurinclusief gedrag en ondernemen gericht op natuur nu heel belangrijk is. Judith sprak met de vrouw over het samenwerkingsverband achter het portaal (o.a. het collectief WLD). Boeren kunnen bij het portaal terecht met vragen over o.a. natuurinclusieve landbouw. De stand toonde diverse foto's met biodiversiteit.

Een eindje verderop spraken we een leverancier van voeradditieven die beweerde dat koeien een veel hogere melkproductie kunnen behalen dan nu meestal het geval is. Het gaat om wat genetisch het potentieel is van de koe. Als een koe veel melk geeft, is ze gezond. Hij had veel kritiek op wat anderen beweren over wat nodig is voor gezonde koeien.

In de hoek stuitte we – in een stand van financiële adviseurs – op een foto waar te zien was hoe een 'boer' met nette blouse en nette broek (wel laarzen) met handschoenen en een emmer door een stal liep. De foto was niet heel geloofwaardig, aangezien er maar weinig (of geen) boeren zullen zijn die zo netjes in de stal rondlopen. De twee mannen van de stand werden hierover bevraagd en noemden zelf ook dat het wel een atypische foto is.

De stand van een grote, coöperatieve veevoerleverancier was aangekleed als boerenkeuken met een grote keukentafel. Er waren nauwelijks/geen producten te zien, maar vooral focus op het gemoedelijke, makkelijk binnenlopen en huiselijke gevoel (dat straalden ze uit). Er was duidelijk geïnvesteerd.

Op een afbeelding bij een andere stand was te zien hoe koeien binnen vers gras gegeven werd. Het impliceerde dat de koeien niet naar buiten werden gelaten voor het krijgen van vers gras. Het was een stand over het gezond opfokken van jongvee op het melkveebedrijf. Een dame van de stand vertelde dat het idee achter de foto was dat ze kunnen zorgen voor gezonde kalveren en jongvee totdat ze gezonde melkkoeien zijn. Een andere grote foto liet kalfjes zien die hooi te eten kregen. Grappig: een banner van een diervoederbedrijf dat additieven van rode pepers verkoopt (zodat koeien beter gaan drinken bij warm weer), heeft dezelfde foto als het rapport 'Food for thought' over NIL. De vertegenwoordiger in de stand van een andere grote veevoerleverancier had wel een voorkeur ten aanzien van de foto's in zijn stand. Hij zag veel liever de koe dan het varken. Hij vertelde dat hij vroeger in de maatschap had gezeten met zijn ouders op hun melkveehouderij. We maakten daaruit op dat het bedrijf niet meer bestaat. Hij was het liefst melkveehouder gebleven. Een tijdje met hem gesproken over natuurinclusief boeren. Hij vond zichzelf daar niet geschikt voor, ook al zou het hem de kans geven om toch boer te worden.

In een stand van een toeleverancier van zaden, gewasbeschermingsmiddelen et cetera in gesprek geraakt over de foto's in de stand. Volgens ons spraken die niet echt de boeren aan die interesse zouden kunnen hebben in natuurinclusieve landbouw. Zo was er ook een foto bij van een lelie en de foto's waren veel te 'netjes'. Dat bracht een gesprek op gang met een aantal highlights:

- De heren zijn geen producent van gewasbeschermingsmiddelen, maar verkopen die alleen; ze geven ook advies en ze hebben een breed scala aan producten, daardoor vinden ze zichzelf meer onafhankelijk. Ze zien het middelengebruik afnemen ("het meeste in de lelieteelt is olie").
- Ook de gangbare teelt gebruikt steeds meer biologische middelen.
- Ze verkopen ook zaadmengsels voor kruidenrijke graslanden (14 en 16 soorten). De brochure daarvan konden ze niet meegeven, dus maakten we een foto.

B1.4 AgroTechniek Holland

14 september 2022, verslag Laura van der Doorn en Marousha van Well

Het valt op dat we tijdens het rijden richting de beurs nauwelijks omgedraaide vlaggen of bandana's zagen; de enige vlag die ik omgedraaid heb zien hangen, was in Amsterdam. Het is een rustig ritje totdat we de locatie benaderen waar een korte file staat om de parkeerplaats op te rijden. Nadat we de auto geparkeerd hebben, moeten we nog een stukje lopen voordat we bij de ingang zijn – gelukkig zijn we op tijd, zodat we nog redelijk dichtbij staan. Er staat zelfs al een aantal touringcars op de parkeerplaats.

Na het scannen van het kaartje staan we officieel op het terrein. Het wordt gelijk duidelijk waarom de beurs op zo'n groot evenemententerrein wordt gehouden: vanaf het moment dat je binnen bent, word je omringd door trekkers, landbouwwerktuigen en elke andere denkbare machine die je nodig zou kunnen hebben als je in de branche werkt. De een nog groter en glimmender dan de ander. Ik hoor iemand achter me zeggen: "Lekker een dagje trekkers kijken!"

De eerste machine die ik echt goed kan zien, is een robot die herkent waar die iets moet planten. Onder de robot staat een lopende band die ronddraait met daarop stippen getekend (op een golvende lijn). De robot herkent waar de stippen zijn en voert op die plekken zijn taakje uit. Ik heb redelijk wat mensen hier stil bij zien staan om te kijken hoe het nou werkt.

Het terrein is opgedeeld in twee delen: een agrotechniekgedeelte en een groente techniek deel, speciaal voor hoveniers en tuinwerkers. We besluiten ons op te splitsen om zo zelf de informatie te verzamelen die we nodig hebben. Ik ga eerst eens kijken op het agrotechniek deel.

Ik schat dat van de bezoekers zo'n 90% man is. Bij de paviljoens van de grote trekker-namen zoals John Deere, Deutz Fahr en New Holland is dit erg duidelijk – vaak ben ik de enige vrouw die er rondloopt. Qua leeftijden zijn de bezoekers iets meer divers. Er lopen groepjes jongeren rond waarvan het lijkt of ze op excursie zijn via hun opleiding. De helft van de bezoekers schat ik rond een jaar of 40-50 en een kwart ouder dan 60 jaar. Redelijk wat mensen dragen kleding met daarop een logo van een bedrijf. Ook zie ik veel werkklompen en stevige schoenen.

Op het agrotechniekgedeelte staat – naast trekkers en andere grote voertuigen – ook een tent met daarin bedrijven die zich meer richten op advies. Voor mij is dit gedeelte niet heel relevant, dus loop ik er alleen maar doorheen. Zodra ik de tent uitloop, zie ik iets opvallends. Tussen alle grote glimmende trekkers staat een bord met daarop het kleinste werktuig dat ik heb gezien: een met de hand 'aangedreven' onkruidwieder voor kleinschalige boeren. Na een gesprekje met de mevrouw die hierbij staat, hoor ik dat het een populairdere machine wordt naast de grotere formaten die ze hier ook van aanbieden. Het grotere formaat is zichtbaar achter de poster.

Naast de gloednieuwe trekkers staan ook veel occasions. Deze zien er vaak net zo glimmend en indrukwekkend uit als de nieuwste modellen. Ook is er veel focus op alternatieve brandstoffen. Als ik langs de Fedecom-stand loop, hoor ik dat er een prijsuitreiking bezig is voor de beste innovatie op het gebied van landbouwtechniek. Onder de genomineerden zit o.a. een 100% elektrische trekker en een trekker die rijdt op biomethaan. Veel merken hebben op z'n minst één elektrische of alternatieve optie voor een duurzaam model. Als ik een gesprek overheer tussen een verkoper en een mogelijke klant hoor ik wel dat "als je elektrisch wil, je gelijk aan een heel ander bedrag zit."

De BoerBurgerBeweging (BBB) is ook aanwezig. Ik word gevraagd of ik 20 seconden in de 'babbelbox' wil zitten om mijn toekomstvisie te delen – 'je ziet eruit of je wel iets te zeggen hebt over de toekomst.' Ik sla het aanbod af, maar probeer wel of ik anderen iets hoor zeggen. Dit helaas zonder succes.

Als ik langs een trekker loop, overheer ik een groepje scholieren praten over de modellen die er staan. De trekkers staan van groot naar klein opgesteld. De trekker op de foto zit in de middenklasse van de opgestelde modellen en wordt door de jongens omschreven als een 'mooi' en 'schattig' ding, maar 'te klein voor wat ik later wil gaan doen.' Ondertussen is het tijd voor een korte pauze. We hebben met elkaar

afgesproken en bespreken wat we hebben gezien en gehoord. We hebben het o.a. over de sfeer die er hangt. Vergeleken met de vorige beurs in de Middenbeemster is de sfeer veel commerciëler. Ondanks dat ik aardig wat mensen heb gehoord over het *lekker kijken naar trekkers*, heb ik het gevoel alsof er veel geshowd en verkocht moet worden.

Na de korte pauze lopen we naar het Zero Emission Paviljoen, dat zich op het groentechniekgedeelte bevindt. Op het eerste aanblik zien alle voertuigen er elektrisch uit. Maar na een kort praatje met een meneer die voor verschillende vakbladen werkt, horen we al snel dat de naam van de stand meer om publiciteit gaat dan een focus op zero emission. Het vakblad was gevraagd om onder deze naam op de beurs te staan. We horen dat in de groentechniek steeds meer elektrische middelen worden gebruikt. Ondanks dat deze veel stiller en duurzamer zijn, vinden niet alle mensen in het vak het fijn omdat de accu's niet de hele dag meegaan. Als dit wel het geval is, zijn ze heel zwaar, wat niet ideaal is als de machines gedragen moeten worden. Dit nadeel van elektrische voertuigen hoor ik meer – ook elektrische trekkers hebben dit nadeel en worden daarom minder efficiënt gevonden.

Voordat we teruglopen naar het agrotechniekgedeelte, lopen we langs een plek waar later in de week het NK hout carven wordt gehouden. We vinden het allemaal jammer dat we dit niet even kunnen zien. Terug op het agrotechniekgedeelte komen we langs de grootste paviljoens. Deze zijn allemaal van de grote trekkermerken. Hier zien we een aantal referenties naar 'Trots op de boer'. Het is erg druk op deze plekken. Dit komt misschien mede doordat er een open bar is en iedereen gratis bier en fris kan halen. Zeker de scholieren maken hier gretig gebruik van.

Afbeelding 10 Steunbetuiging voor de boeren (foto gemaakt door de auteurs).

Als ik verwonderd naast de grootste machine sta die er volgens mij aanwezig is, staan er twee oudere mannen met elkaar te praten over de mogelijke prijs van dit 'monster' (ze gokken 3, max 4 ton). We raken aan de praat en ik vraag ze wat ze vinden van deze grote machine. Beiden vinden het gekkenwerk en zeggen dat het nauwelijks zin heeft (ze doelen op de financiën) om zo'n voertuig aan te schaffen vanwege de hoge kostprijs. Een van de twee vertelt bij de waterschappen te hebben gewerkt en de ander op het land, 'maar nooit met zulke voertuigen'.

Na ook gesproken te hebben met een verkoper hoor ik dat zulke machines in Nederland bijna niet voorkomen vanwege de schaal waarop gewerkt moet worden. Ik vraag waarom iemand zo'n grote mestopzuiger/-verspreider nodig heeft. Hij beantwoordt mijn vraag: het schijnt uren werk te schelen als je hiermee kan werken en tegelijkertijd een vrachtwagen met mest laat werken. Ik heb de berekening niet gedaan, maar met een kostprijs van meer dan 6 ton vraag ik me af hoeveel voordeel een boer heeft.

Vlak voordat we terug naar de auto lopen, komen we langs een stand (het agro-promo paviljoen) waar een lezing wordt gehouden. Ik schat dat er zo'n 20-30 mensen aanwezig zijn. Helaas kom ik halverwege binnen, maar de titel is 'toekomst zoekt boer.' Het blijkt een lezing te zijn over een voorstel dat een aantal boeren heeft gedaan over een mogelijk nieuw systeem waarbij de landbouw drie sporen zal hebben:

1. Hoogproductief binnen de planetaire grenzen.
2. Extensief, biologisch, agro-ecologisch.
3. Boeren die naast producten ook extra diensten leveren (bv. zorgboerderij, weidevogelbeheer).

De conclusie die ik hoorde, was dat boeren wel willen veranderen, maar dat zij begeleiding nodig hebben van mensen en vooral bedrijven die ze vertrouwen. Én dat ze een vergoeding nodig hebben voor het natuurbeheer dat zij uitvoeren, het liefst vanuit de consument. Gezien de opmerkingen achteraf maak ik op dat dit verhaal goed wordt ontvangen door het publiek.

Tot slot praat ik nog even kort met een meneer die voor [...] werkt. Dit bedrijf promoot consumenten om direct bij de boer te kopen en daarbij de keten zo kort mogelijk te houden. Hij vertelt enthousiast over het werk dat ze doen en dat ze hard aan het groeien zijn, zowel het boeren netwerk als de consumenten. Als ik hem vertel dat ik onderzoek doe, reageert hij erg positief en krijg ik gelijk zijn contactgegevens, want hij werkt graag mee. Deze reactie kreeg ik eerder ook. Over het algemeen heb ik op deze beurs het gevoel alsof mensen graag meedenken en niet terug deinzen als ze horen dat ik student ben bij Wageningen Universiteit.

Overige opmerkingen

Vergeleken met de landbouwbeurs in de Middenbeemster was er meer aandacht voor alternatieve toekomstbeelden. Zo was er de lezing over hoe het anders kan, werden er prijzen uitgereikt voor innovaties binnen de sector en was er ook oog voor de toekomstige generatie boeren. Er was een aantal plekken waar aandacht werd gegeven aan het vermijden van bodemverdichting. Zo waren er redelijk wat trekkers met rupsbanden en waren er aparte stands die zich focusten op banden die minder druk uitoefenen op de bodem.

Er werd een machine gepresenteerd die de stikstofcrisis kan oplossen: een installatie bij de bron zet de stoffen om naar minder schadelijke stoffen om daarmee de emissie te verlagen.

Bijlage 2 Coderingsschema

Code	Betekenis	Voorbeelden
LandbouwGoed	Vormen van landbouw die worden uitgedragen als goed of gewenst	Precisielandbouw (met technologie emissies zo veel mogelijk reduceren), hoogproductieve landbouw (landbouw die per ha zo veel mogelijk voedsel produceert), natuurinclusieve landbouw (landbouw die voor natuur zorgt, benut, spaart)
LandbouwWaarden	Waarden in de landbouw (o.a. argumenten/criteria voor 'Goede Landbouw')	Goed voor de bodem zorgen, biodiversiteit bevorderen, familiewaarden, dierenwelzijn, netjes
Biodiv	(Positieve of negatieve) boodschappen over biodiversiteit	Voordelen van natuurlijke vijanden, bodemleven. Positieve aandacht voor bloemen, bijen. Bedreigingen van onkruid, schadelijke insecten, wolf. Negatief over natuur(gebieden en -beheerders)
NILPos	Positieve boodschappen over natuurinclusieve landbouw	NIL of biologisch als kans*
NILNeg	Negatieve boodschappen over natuurinclusieve landbouw	NIL of biologisch als niet realistisch, alleen voor uitzonderingen
NILBarriere	Barrières/beperkingen/bedreigingen voor het ketenbedrijf bij een brede transitie richting NIL	Wegvallende markt voor pesticiden, verkleining positie op de wereldmarkt, gebrek aan kennis over NIL binnen ketenbedrijf
NILKansen	Kansen voor het ketenbedrijf bij een brede transitie richting NIL	Omdat de maatschappij het vraagt, benutten reststromen, marketing, aansluiten bij trend in de landbouw
Transitie	Uitspraken over grote veranderingen van de landbouw en de gewenste ontwikkelingsrichting	Verwijzingen naar uitspraken van anderen over transitie, ontkenning van transitie, gevolgen zoals niet meer wereld blijven voeden, transitie o.b.v. technologie
TransitieNoodzaak	Urgentie, reden voor transitie	Ontkenning of erkenning
TransitieRol	Rol of verantwoordelijkheid die ketenpartij ziet voor zichzelf in de transitie van de landbouw	Voorlichten van boeren, productontwikkeling, geen rol, erkenning van rol in niet duurzame landbouw in het verleden
NILArgumentWel	Argumenten gericht op boeren waarom ze wel zouden moeten bewegen richting NIL	Goed voor biodiversiteit, de maatschappij vraagt het, toekomstbestendigheid
NILArgumentNiet	Argumenten gericht op boeren waarom ze niet zouden moeten bewegen richting NIL	Gebrek aan verdienmodel, gebrek aan <i>proven concepts</i> , onzekerheid
NILStimulans	Aanbod producten, diensten, adviezen, geld, netwerk, etc. om boeren te steunen in hun beweging naar NIL	Gratis zakje bloemenzaad bij aankoop van iets, plus op de melkprijs voor biodiversiteit, advies bij het maken van bedrijfsplannen, facilitering leernetwerk
NILOntmoediging	Aanbod producten, diensten, adviezen, geld, netwerk etc. die boeren ontmoedigen om stappen te zetten richting NIL	Aanbod gewasbeschermingsmiddelen, kunstmest, (meer) veevoer, antibiotica, adviezen over intensivering en schaalvergroting, plus op melkprijs bij hoge productie
Macht	Expliciete of impliciete verwijzingen naar marktmacht, afhankelijkheid van de boer, of positie ketenbedrijf in invloedrijke netwerken	Positief: inzet invloed voor transitie richting NIL. Negatief: dreigingen richting boeren van uitsluiting o.i.d.
Overheid	Wat de overheid zou moeten doen voor de landbouw (niet duidelijk pro of contra)	
NILOverheidPro	Wat de overheid zou moeten doen voor de landbouw (NIL). Beleid dat volgens ketenbedrijf nodig is om transitie richting NIL mogelijk te maken. Beleid dat ketenbedrijf zou steunen in het meesturen richting NIL. Rolverdeling tussen overheid en markt.	Duidelijke doelen van de overheid. Meer geld voor ANLb
NILOverheidContra	Wat de overheid zou moeten doen voor de landbouw (tegen NIL)	Geen extra duurzaamheidseisen in het GLB. Minder bemoeienis overheid met landbouw

---

Het duiden (coderen) van de berichten

- Boodschappen die in de nieuwsbrieven worden uitgedragen, kunnen direct, maar ook indirect zijn, bijvoorbeeld door de keuze van de geïnterviewden/portretten. Of als een bepaalde landbouwworm vaker wordt genoemd, is dat geïnterpreteerd als LandbouwGoed vanwege de nadruk.
- Het duiden van berichten als pro of contra NIL: nieuwsbrieven met erg technische informatie waren lastig te duiden in termen van pro of contra NIL. Dit betrof vaak adviezen over en aanbod van toevoegingen aan voer, mest of kuilgras ed. Ook is bijvoorbeeld lastig te duiden of een advies om een klein deel van het grasland om te zetten in kruidenrijk grasland positief of negatief is ten aanzien van NIL. Aan de ene kant is kruidenrijk grasland goed voor biodiversiteit, aan de andere kant zet een groter aandeel kruidenrijk grasland meer zoden aan de dijk. Advies met betrekking tot weidegang, gericht op 'wat bij u past', is niet per se het stimuleren van weidegang, maar kan daar wel toe leiden.
- Concepten/labels
  - Kringlooplandbouw is beschouwd als richting NIL, bijvoorbeeld in een context waarbij de focus lag op bodemherstel.
  - PlanetProof en Farm to Fork zijn geduid als NILrichting, omdat beide ook biodiversiteit omvatten.
  - Varkens op zijn Best en * Ster beter leven gaan met name over dierenwelzijn en zijn niet meegenomen als NILrichting.

Wageningen Environmental Research
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 0317 48 07 00
wur.nl/environmental-research

Wageningen Environmental Research
Rapport 3273
ISSN 1566-7197

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.200 medewerkers (6.400 fte) en 13.200 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Wageningen Environmental Research
Postbus 47
6700 AB Wageningen
T 0317 48 07 00
wur.nl/environmental-research

Rapport 3273
ISSN 1566-7197

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.200 medewerkers (6.400 fte) en 13.200 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

